

XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Ağrı'daki (Karakilise) Asayiş ve Hudut Olayları*

*Border Incidents and Banditry Activities in Ağrı (Karakilise)
in the Last Quarter of the XIX Century*

ENES MERT DEMİR**

öz

Ağrı (Karakilise), Erzurum vilayetinin Bayezid (Beyazıt) sancağına bağlı bir kaza olup 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonrasında Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İran hududunun kesişim noktasındaki bir serhat şehri hâline gelmişti. Bu stratejik önemi ve özelliğinden kaynaklı Ağrı'da sıklıkla asayiş ve hudut olayları meydana gelmeye başlamıştı. Bu süreçte Ağrı dâhilinde meskûn veya sınırın Rusya ve İran tarafından kaçak geçiş yapan Ermeni çeteleri ve bazı Kürt aşiretlerinin sebep olduğu asayiş olayları ve/veya hudut ihlalleri zirveye çıkmıştır. Nitekim Rusya sınırlarında teşkilatlanan ve faaliyet gösteren Ermeni örgütleri Taşnaksutyun (Ermeni Devrimci Federasyonu) ve Hınçak komitalarının, Ağrı'yı Rusya ve İran'dan geçiş rotası olarak kullandıkları ve fedailerini eylem yapmak üzere Osmanlı topraklarına yolladıkları görülmektedir. Komitaların giriştikleri silahlı çete faaliyetlerinin yanı sıra çevrede konuşlu Hamidiye Alaylarına mensup bazı aşiretler de Ağrı'daki Hristiyanlara ve Müslümanlara karşı baskınlar gerçekleştirmiş, gasp ve yağmada bulunmuşlardır. Sonuç itibarıyla XIX. yüzyılın son çeyreğinde Ağrı'da, Ermeni komitaları/çeteleri ile Kürt aşiretlerinden kaynaklı hadiseler artış göstermiştir. Bu çalışmada, söz konusu dönemde Ağrı'da meydana gelen asayiş ve hudut olayları incelenerek bu hadiselerle etki eden faktörlerin ortaya konulması hedeflenmiştir. Böylece bölgenin yerleşik unsurlarından biri olan Ermeni ve Kürtlerin, hangi amaçlarla bu eylemlere giriştikleri ve eylemlerinin sonuca ulaşip ulaşmadığı, Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler izah edilmeye çalışılmıştır. Araştırmanın kaynaklarını başta Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri ile konuya ilişkin literatür oluşturmaktadır. Elde edilen bulgular nitel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir.

* Makale geliş tarihi: 3 Ekim 2024, kabul tarihi: 22 Kasım 2024, araştırma makalesi.

** Dr., [Gazi Üniversitesi](https://www.gazi.edu.tr), Ankara/Türkiye, enesmerdemir@gazi.edu.tr, ORCID

Anahtar Sözcükler: Ağrı (Karakilise), Ermeni Komitaları, Kürt Aşiretleri, Asayiş Olayları, Hudut Olayları.

ABSTRACT

Ağrı (Karakilise) was a district of Bayezid (Beyazıt) Sanjak of Erzurum Province, and after the Ottoman-Russian War of 1877-1878 (War of '93), it became a frontier city at the intersection of the Ottoman-Russian and Ottoman-Iranian frontiers. Due to this strategic importance and characteristic, public order and border incidents started to occur frequently in Ağrı. In this process, public order incidents and/or border violations caused by Armenian gangs and some Kurdish tribesmen who resided in Ağrı or crossed illegally from the Russian and Iranian sides of the border reached a peak. As a matter of fact, it is observed that the Armenian organisations Dashnaksutyun (Armenian Revolutionary Federation) and Hunchak committees, which were organised and operating on the Russian borders, used Agri as a transit route from Russia and Iran and sent their goons to the Ottoman lands to carry out actions. In addition to the armed gang activities of the committees, some tribes belonging to the Hamidiye Regiments stationed in the neighbourhood carried out raids against Christians and Muslims in Ararat and engaged in extortion and looting. As a result, in the last quarter of the XIX century, incidents caused by Armenian committees/gangs and Kurdish tribes increased in Ağrı. In this study, it is aimed to analyse the public order and border incidents that took place in Ağrı during this period and to reveal the factors affecting these incidents. Thus, it is tried to explain for what purposes the Armenians and Kurds, one of the settled elements of the region, undertook these actions, whether their actions were successful or not, and the measures taken by the Ottoman Empire. The sources of the research are primarily the documents of the Presidential Ottoman Archive and the literature on the subject. The findings obtained were evaluated by qualitative analysis method.

Keywords: Ağrı (Karakilise), Armenian Committees, Kurdish Tribes, Banditry Activities, Border Incidents.

1. Giriş

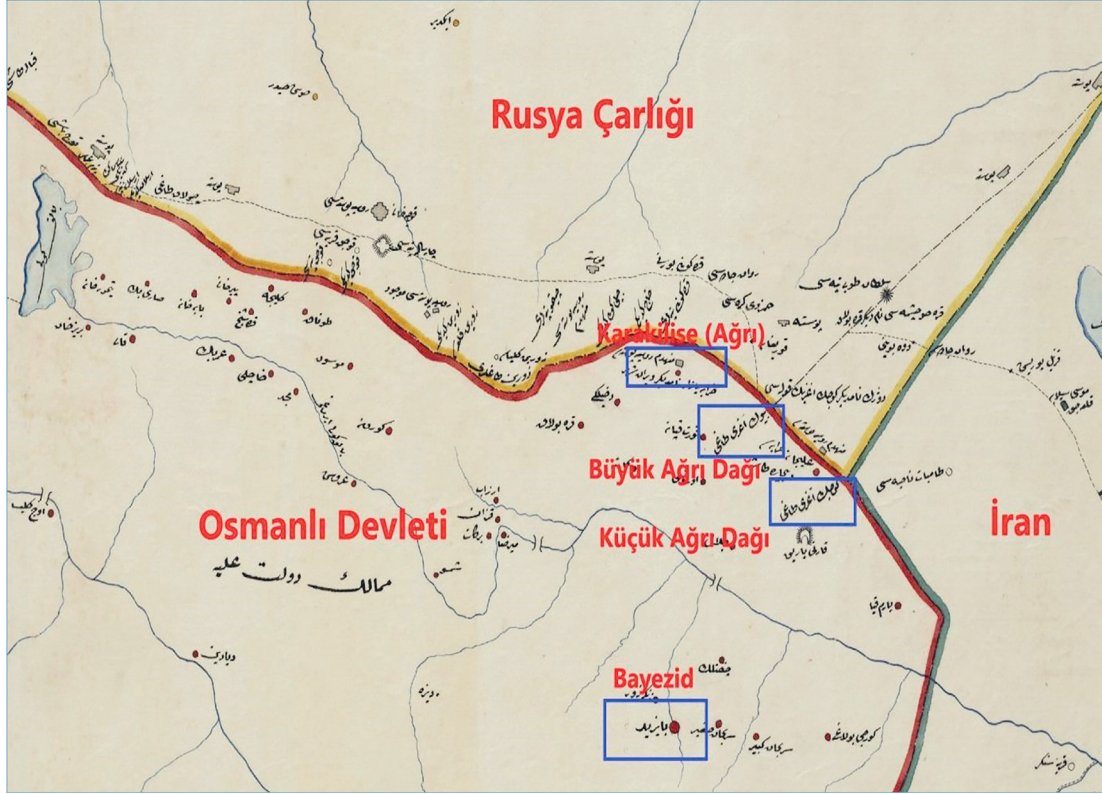
1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti toprak kayıpları yaşamış, bu bağlamda doğu sınırını da yeniden belirlemek zorunda kalmıştı. Arazi tespiti, Osmanlı-Rus-İngiliz üyelerden oluşan bir askerî komisyon tarafından yapılmış; bunun sonucunda Osmanlı-Rus sınırını tespit eden *Karakilise ve Oltu Protokolleri* imzalanmıştı.¹ Buna göre Osmanlı Devleti; Kars, Ardahan, Artvin ve Batum'u, Çarlık Rusya'ya terk etmiş; Eleşkird, Ağrı ve Bayezid hattı yeni Osmanlı-Rus sınırını oluşturmuştu.² Kotur ise İran'a

¹ Tefvik Bıyıklıoğlu, *Osmanlı-Türk Doğu Hudut Politikası*, (Basılmamış daktilo eser ATASE Kütüphanesi), (İstanbul: Millî Savunma Akademisi, 1958), s. 12; Haydar Efe, "Osmanlı'nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya'nın "Sıcak Denizlere İnme Politikası" Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (KAÜİİBFD)*, 9/17, (2018), s. 319-321.

² Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1992, 5, s. 516-517.

bırakılacaktı. Belirlenen yeni sınıra bakıldığında Ağrı'nın (Karakilise)³ kuzeyinde Rusya,⁴ doğusunda İran bulunmaktaydı.⁵

Şüphesiz bu dönemde sınırın yeniden belirlenmesi kadar bölgenin sahip olduğu nüfus çeşitliliği de sınır hattındaki dinamikleri etkilemesi bakımından önemliydi. Nitekim Ağrı'nın nüfusu 1892-1893 tarihli *Erzurum Vilayet Salnamesi*'ne göre 6.138 Müslüman, 2.081 Ermeni, 172 yabancı ve 50 ecnebi olmak üzere 8.441 idi.⁶

Harita: Berlin Antlaşması sonrası Ağrı ve civarındaki Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İran Hududu
BOA, Haritalar; (HRT.h), 0413.

Ermeni kaynaklarına göre ise 1880 yılında Ağrı kazasındaki 53 köyün 27'si Kürt, 5'i Yezidi, 7'si Fars (İranlı), 10'u Ermeni, 4'ü ise Müslüman ve gayrimüslim unsurlardan oluşmaktaydı. Buna göre; 639 hane Kürt, 96 hane Yezidi, 352 hane

³ Karakilise'nin adı, 1924 yılında Karaköse olmuştur. Bk. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, 2. bs., (İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017), s. 422.

⁴ Bugünkü Iğdır, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce ve sonra Osmanlı mülkiye teşkilatı içinde değildir. Bu Türk bölgesi ancak Millî Mücadele sonrası 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması ile Elviye-i Selase ile birlikte Anavatan'a katılmıştır. Bıyıklıoğlu, *Osmanlı-Türk Doğu Hudut Politikası*, s. 6.

⁵ Bugün Doğubayazıt olarak bilinen ilçe, Ağrı'nın bir ilçesiydi. XIX. yüzyılda ise Bayezid, Erzurum vilayetine bağlı bir sancaktı. Karakilise de bu sancağa bağlı bir kaza idi. Dönemin haritalarında da görüldüğü üzere "Bayezid" sancak merkezinin kuzeyinde "Ağrı" adında bir yer de bulunmaktaydı.

⁶ Davut Kılıç, *Salnamelere Göre Vilâyet-i Sitt'e de Dinî ve Etnik Dağılım (1870-1908)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017), s. 137; Orhan Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, (İstanbul: Ekim Yayınları, 2008).

Fars, 243 hane de Ermeni'ydi. Nüfus mevcudu ise, 10.866 Kürt, 4.856 Yezidi, 2.708 Fars, 2.622 de Ermeni şeklindeydi.⁷ Ayrıca belirtmek gerekir ki bölgede bulunan Yezidilerin büyük bir kısmı, 1883 yılından sonra burayı terk ederek Rusya'ya göç etmişlerdi.⁸ Görüldüğü üzere Müslüman nüfus Ağrı'da ekseriyeti oluşturmaktaydı. Osmanlı kaynaklarının yanı sıra Ermeni kaynakları da bunu doğruluyordu. Sadece Ermeni kaynakları, Müslümanları etnik olarak ayrı sınıflandırmıştı.

Bunlardan hareketle ifade etmek gerekir ki bu süreçte bir serhat şehri olan Ağrı'nın konumu ve nüfus yapısı, dönemin siyasi koşulları içerisinde stratejik bir önemi haizdi. Esasında Rusya, gayrimüslim (Ermeni) nüfusun hamiliğini yaparak yeni bir alan elde etme politikası güdüyordu. Berlin Antlaşması'ndan sonra da Osmanlı Devleti'nin doğu sınırlarını kendi nüfuzuna almak ve diğer stratejik hedeflerine ulaşabilmek için bir fırsat yakalamıştı. Bu nedenle Ruslar, ele geçirdikleri yerlerle yetinmeyerek kendi nüfuzlarına alabileceklerini düşündükleri Ağrı'daki Ermeni unsurlarını, söz konusu politikaları için bir vasıta olarak görüyorlardı. Dolayısıyla Rusya'nın söz konusu politikası, bölgede meydana gelen birçok asayiş ve hudut olayları üzerinde etkili olacak ve Rusya, sınır hattındaki olayların birçoğunu yönlendirmeye çalışacaktı.⁹

Ermeniler ise Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde yer alan -yaşadıkları bölgelerde ıslahat yapılmasına ilişkin- hükümlerle kendileri açısından bir kazanım elde etmişlerdi. Bu madde, Batılı devletlerin Ermenilerin hamiliğini yapmak suretiyle Osmanlı iç işlerine müdahale etmelerine ve "Ermeni Sorunu"nun ortaya çıkmasına sebebiyet vermişti.¹⁰ Bundan cesaret bulan Ermeniler, Doğu Anadolu'da bir devlet kurma hayaline kapılarak örgütlenmeye başlamışlardı. Özellikle Rusya topraklarında örgütlenen Taşnaksutyun ve Hınçak komitaları, silahlandıktan sonra Ağrı ve Bayezid yolunu kullanarak başta Ağrı ve Van olmak üzere Muş, Bitlis ve Sason gibi mahallere geçerek çete faaliyetleri yürütmeye başlamışlardı.¹¹

Ermenilerin, Rusların hamiliğindeki bu eylemlerine karşı bölgedeki Kürt aşiretleri, oldukça rahatsızdı. Diğer yandan bu coğrafyada aşiret yapısının egemen olması ve şeyhlik-ağalık anlayışı, devletin merkezî otoritesini tehdit ediyordu. Bunlarla birlikte Rusya'nın bahsedilen politikası ve Ermeniler üzerinden geliştirmeye

7 Հովհաննես Չառիկյան, *Կարիհի Նահանգը 19-րդրի Երկրորդ Կեսի* (19. yüzyılın İkinci Yarısında Erzurum Tarihi). Erişim: "Նորավանք" ԳԿՀ, 2013, s. 313.

8 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezâreti Petersburg Sefareti (HR. SFR.1), 73/50.

9 Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997), s. 569-572; Nejla Günay, "Rusya'nın Doğu Anadolu Bölgesini Ele Geçirme Planları ve Bölgede İzlediği Politikalar", *Azerbaycan ve Şarki Anadolu'da Türk-Müslüman Ahaliye Karşı Soykırımları (1914-1920) Uluslararası Kongresi*, 8-12 Nisan 2015, Azerbaycan, Atatürk Araştırma Merkezi, s. 62-69.

10 İlgili madde şöyleydi: "Bâb-ı Âlî, ahâlîsi Ermeni bulunan eyalatta ihtiyâcât-ı mahalliyenin icâb ettiği ıslahatı bilâ te'hîr icrâ ve Ermenilerin Çerkes ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini temin etmeyi tahhüt eder. Ve ara sıra bu bâbda ittihâz olunacak tedâbiri, devletlere tebliğ edeceğinden düvel-i müşarûn ileyhim tedâbir-i mezkûrenin icrâsına nezâret eyleyeceklerdir." BOA, Hâriciye Nezâreti Siyasî (HR. SYS), 1245/4; Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1984), s. 6-40.

11 Muammer Demirel, "Ağrı ve Doğubayazıt'ta Ermeni Olayları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/1, (2006), s. 193.

çalıştığı girişimler karşısında Osmanlı Devleti de tedbir almaktan geri kalmamıştı. Bu çerçevede Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) tarafından, mevzubahis tehlikelere yönelik tedbir almak maksadıyla, Hamidiye Alayları'nın kurulması kararlaştırılmıştı. Böylece Kürt aşiretlerinin devlete bağlılığı temin edilecek ve Doğu Anadolu'da merkezî otorite sağlanacaktı. Aynı zamanda Ermenilerin çete faaliyetlerini bertaraf edecek ve muhtemel bir Rus taarruzuna karşı durabilecek bir güç oluşturulacaktı. Bir bakıma zaten çoğunluğu silahlı olan aşiretlerden, devletin kontrolü altına alınması suretiyle disiplinli bir askerî güç olarak da istifade edilecekti.¹²

Bu kapsamda 1891-1892 yılından itibaren Hamidiye Alaylarının teşkiline başlanmıştı. Kuruluşuna dair -bir süre devam eden- hazırlıklardan sonra 1897 yılında bu birliklerin teşkilat yapısı oluşturulmuştu. Buna göre Doğu Anadolu ve çevresinde olduğu gibi Bayezid ve havalisinde de Hamidiye Süvari Alayları Kumandanlığı oluşturulmuştu.¹³ Alaylar, aşiretlerin nüfus sayısına göre bir veya iki süvari alayı şeklinde kurulmuştu. 1896 tarihli teşkilata göre Ağrı'da 2. Tugaya bağlı 5. Alay bulunuyordu.¹⁴ Diğer alayların (6. 11. ve 12. Alaylar) da kurulmasıyla bu alayların bir kısmı Rusya ve İran sınır hattı boyunca konuşlandırılmıştı. Daha sonraki süreçte 11 alay ve 45 bölükten müteşekkil 1. Livanın (Tugay) merkezi Ağrı olmuştu.¹⁵

Bu önemli adıma rağmen, Doğu Anadolu'nun sosyolojik yapısının da etkisiyle projenin uygulanmasında bazı problemler ortaya çıkmıştı. Zira Hamidiye Alayları, bir taraftan Rusya ve İran'a karşı Osmanlı sınırlarını korurken diğer taraftan da devletin nüfuzunu kullanarak bölge halkına karşı gasp, yağma, kaçırma, cinayet gibi asayiş bozan eylemlere karışabiliyorlardı.¹⁶ Dolayısıyla Ağrı'daki güvenlik ortamını korumaya yönelik katkılarının yanı sıra asayiş olumsuz etki eden olgulardan biri de Hamidiye Alayları olmuştu.

Öte yandan Osmanlı-Rus hududunda meydana gelen bu gibi hadiselerin benzeri Osmanlı-İran hududunda da yaşanıyordu. Bu bağlamda birtakım Kürt aşiretleri ile silahlı Ermeni çeteleri, hududu ihlal ettikleri gibi kendi aralarındaki çatışmalar sebebiyle de hudut güvenliğini tehdit ediyorlardı.¹⁷ Özellikle Berlin Antlaşması gereği Kotur'un İran'a bırakılmış olması,¹⁸ Osmanlı Devleti açısından sonraki süreçlerde büyük sıkıntılara neden olmuştu. Zira Kotur, İran'da meskûn Simko

¹² Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu-Anadolu Aşiretleri)", *Tarih Dergisi*, 32, (1979), s. 434-443; Mehmet Rezan Ekinci, "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 9/2, (2017), s. 705-709.

¹³ Yahya Bağçeci, "19. Yüzyılın Sonlarında Anadolu'da Çıkan Ermeni İşyanlarına Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askerî Tedbirler", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, (2008/1), s. 327.

¹⁴ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III'ncü Cilt 5'nci Kısım (1793 - 1908)*, (Ankara: Genelkurmay ATASE Yayınları, 1978), s. 223-225.

¹⁵ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920) III'ncü Cilt 6'nci Kısım (1908 - 1920)*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996), s. 132-133; Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", s. 466-467; Yakup Karataş, "XX. Sonlarında Bayezid Sancağının Demografik Yapısına Dair Tespitler", *Tarih Dergisi*, 52, (2010/2), s. 109; Ekinci, "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı", s. 710-719.

¹⁶ BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT), 111/27; (10 Ağustos 1893); 110/16; (14 Ağustos 1893); Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", s. 444-476; Cezmi Eraslan, "Hamidiye Alayları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1997, 15, s. 462-464.

¹⁷ BOA, Y. PRK. ASK, 152/100. (2 Temmuz 1899).

¹⁸ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, s. 527.

aşireti başta olmak üzere diğer Kürt aşiretleri ile Ermeni çetelerinin Osmanlı hududundan içeri sızmak için kullandıkları bir koridor hâline gelmişti.¹⁹

Bunların yanı sıra bölgede meskûn Kürtlerin göçebe veya yarı göçebe bir yaşam tarzına sahip olması da asayiş durumuna etki eden önemli bir faktördü.²⁰ Nitekim sınırın iki tarafındaki bazı aşiretlerin (Celali aşireti gibi) yaylak-kışlak hareketleri, asayiş hadiselerine neden olmaktaydı. Öyle ki bu aşiretler, devletin gösterdiği güzergâhları kullanmak yerine istedikleri yerlerden sınırı geçerek yerleşik unsurların bağ ve bahçelerine zarar veriyorlar, zaman zaman asayişsizliğe yol açıyorlardı.²¹ Bu bakımdan Bayezid'den İran'a ve İran'dan Bayezid'e geçiş yapan birçok göçebe Kürt aşireti bulunmaktaydı.

Görüldüğü üzere Ağrı kazası; bahsedilen siyasi ve askerî gelişmelerin etkisi ile dönemin siyasi koşulları çerçevesinde ve bulunduğu coğrafi konumdan dolayı çeşitli asayiş hadiseleri ve hudut ihlallerinin sıklıkla yaşandığı bir bölge hâline gelmişti. Rusya'nın da arka planda destek verdiği Ermeni çeteleri, İran sınır hattındaki Kürt aşiretlerinin faaliyetleri, bunda başlıca etkendi. Bunlara mukabil Osmanlı Devleti ise başta askerî olmak üzere birtakım tedbirlerle hududun güvenliğini sağlamaya ve asayişin temin etmeye çalışmıştı. Zira huduttan gelebilecek tehlikeler, kaza dâhilinde asayişin bozulmasına neden olmaktaydı. Aynı şekilde Rusların, Ermenilerin hamiliği bahanesiyle yeni müdahalelerine kapı aralanmasına imkân verilmemek isteniyordu. Sonuç itibarıyla bu çalışmada; Berlin Antlaşması sonrasında Ağrı'da meydana gelen asayiş olayları ve hudut ihlalleri arşiv belgelerine yansıyan örnekler üzerinden ortaya konulmuştur. Hadiseler, bu bölgeye sınırdaş olmaları hasebiyle Rusya ve İran sınırları üzerinden iki ayrı kategoride incelenmiştir. Belgeler üzerinden elde edilen bulgular, nitel analiz yöntemiyle ve karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

2. Osmanlı-Rus Hududunun Ağrı Bölgesinde Meydana Gelen Asayiş Olayları

2.1. Ermeni Çetelerinin Sebep Olduğu Asayiş Olayları

Berlin Antlaşması sonrası tespit edilen yeni Osmanlı-Rus hududunun pek çok cihetinde olduğu gibi Ağrı ve çevresinde de hassas bir durum ortaya çıkmıştı. Zira Rusya'nın bölgede nüfuzunu artırmaya yönelik girişimleri ile Ermeni komitacıları ve bazı Kürt aşiretlerinin hareketleri, sınır hattında ciddi güvenlik riskleri doğurmuştu. Hâliyle Ağrı'da asayişin sağlanması kolay olmamıştı. Bu kapsamda sınır hattında vuku bulan olaylarla ilgili mülki olarak en başta Erzurum Valiliği alakadardı. Valilik, Bayezid Mutasarrıflığı ve buraya bağlı Ağrı (Karakilise) Kaymakamlığı

¹⁹ Bununla birlikte Kotur'un İran'a terk edilmesi için bir süre geçmişti. Nitekim 1879 yılından itibaren Kotur'un İran'a bırakılması ve belirlenecek yeni sınıra ilişkin İran tarafı ile görüşmeler başlatılmıştı. BOA, Mabeyn-i Hümayûn Evrakı İradeleri (MB. İ), 49/176. (28 Ocak 1879); Bu görüşmeler birkaç yıl daha sürmüştü ki konuya ilişkin Temmuz 1881'de dahi Osmanlı Devleti, İran'a terk edilecek Kotur'daki yeni sınırların belirlenmesine dair yeni memur görevlendirecekti. BOA, İrade Dâhiliye, (İ. DH), 835/67141 (26-27 Temmuz 1881).

²⁰ Doktor Friç, *Kürtler: Tarihi ve İçtimai Tedkikat*, çev. Tuba Akekmekçi, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), s. 31-32; Güzin Çaykırın, *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)*, Hece Yayınları, Ankara, 2021, s. 65-66.

²¹ Sakin, *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, s. 77.

vasıtasıyla bilgi sahibi olurken, gelişmeleri Dâhiliye Nezâretine iletliyordu. Askerî bakımdan ise bu bölge -karargâhı Erzurum'da olan ve 1882'de Erzincan'a nakledilen- 4. Ordu Müşirliğinin sorumluluk sahasındaydı. 4. Orduya bağlı olup Ağrı-Bayezid hattında konuşlu nizami birlikler (7. ve 8. Tümen [firka] emrindeki birlikler) ile Ağrı Hudut Kumandanlığı gelişmeleri takip ediyor, askerî tedbirler alıyor ve gerektiğinde operasyonlar icra ediyorlardı. 4. Ordu ise gelişmeleri arz etmek ve gerekli emirleri almak üzere Bâb-ı Seraskeriye (Seraskerlik) ile Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) ile muhabere hâlindeydi.²² Ayrıca Hamidiye Alayları bünyesindeki Süvari Alayları da Ağrı'da konuşlanmıştı.²³ Tüm bunların yanı sıra Hariciye Nezâreti de Rusya ve İran'daki başşehbenderlik ve şehbenderlik (elçilik-başkonsolosluk) vasıtasıyla bölgedeki gelişmeleri takip ederek Sadaret'e, Dâhiliye Nezâretine ve Seraskeriye'ye malumat aktarıyordu. İzah edildiği üzere Ağrı hududundaki vaziyet zaman zaman hassas bir durum arz etmişti. Bu bağlamda, Ağrı'da meydana gelen ve arşiv belgelerinden takip edilen hadiseler üzerinden bölgedeki asayiş ve güvenlik ortamını izah etmek yerinde olacaktır.

Bu dönemde hudut hattında en çok yaşanan olaylar, Rusya tarafındaki Ermenilerin çeşitli amaçlarla kaçak bir şekilde Ağrı sınırlarına girmeleriydi. Bunun bir sebebi de Rusya'nın politikasıydı. Zira Rusya, Osmanlı hududunda gerçekleştirdiği tahkimatla birlikte buradaki Ermenilerin örgütlenmesine destek vermişti. Özellikle hudutta Ermeni çetelerini himaye ederek, onlara silah ve cephane dağıtarak Osmanlı hududundan içeri sokmaya çalışmıştı. Bu dönemde Ağrı, Ermenilerin Rusya'ya firarlarında kullandıkları başlıca güzergâh hâline gelmişti. Nitekim 1890 yılında bir Ermeni papazı, gizli bir şekilde kurulan bir komita için para toplamak amacıyla Rus sınırından, Ağrı dâhilindeki Ermeni köylerine gönderilmişti. Bu girişim Osmanlı makamları tarafından haber alınmıştı. Yapılan takibat neticesinde, Mayri Efendi adlı bu papaz, Karakilise köyünde yakalanmıştı. Mayri Efendi'nin bölgedeki üç kilisenin de papazı olduğu anlaşılmıştı. Olayın ayrıntılarına dair Erzurum Valiliği, hükûmeti bilgilendirmişti. Vilayet ayrıca, papazın bölgede kalmasının uygun olmadığını belirterek ya İstanbul'a ya da uzak bir mahale gönderilmesini talep etmişti. Bunun üzerine Dâhiliye Nezâreti de durumu Adliye ve Mezahib Nezâretine iletmişti.²⁴ Görüldüğü gibi sınır hattındaki bir olayla ilgili Osmanlı makamları yekvücut hâlinde reaksiyon almakta ve esas itibarıyla güvenliği korumaya önem vermekteydi.

Bu kapsamda Ermenilerin Rusya sınır hattındaki hareketleri yakından takip edilmekteydi. Örneğin 1890 yılında Tuz köyünde bulunan kiliseyi ziyaret maksadıyla Ermenilerin bölgede toplandıkları, bunların sayısının oldukça çok olduğu ve herhangi bir asayişsizliğe imkân tanımamak üzere sınır hattındaki birlik mevcudiyetinin artırılması gerektiği 4. Ordu Müşirliği tarafından Seraskerlik makamına

²² *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1793-1908)*, (Ankara: Genelkurmay ATASE Harp Tarihi Yayınları, 1978), s. 210-216.

²³ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920)*, s. 225; Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları", s. 466-467; Karataş, "XX. Sonlarında Bayezid Sancağının", s. 109; Ekinci, "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı", s. 710-719.

²⁴ BOA, DH. MKT, 1723/28. (11 Mayıs 1890).

bildirilmiştir. Bu bağlamda 19. Süvari ve 21. Süvari Alaylarından bölükler, sınıra yakın mevkilere sevk edilmiştir.²⁵ Dolayısıyla muhtemel olaylara karşı proaktif bir tedbir anlayışı benimsendiği takip edilmektedir.

Gerçekten de sınır hattında ve Ağrı içerisinde Ermenilerin olay çıkartabilme potansiyeli yüksekti. 1890 yılı yaz aylarında bölgedeki Ermeni komitalarının kışkırtmaları sonucu Ermeniler şehirde toplanarak olay çıkarmışlardı. Erzurum valisinin raporuna göre Ağrı'daki Ermeniler, hiçbir sebep yokken kendi girişimleriyle güya kasabaya baskın yapıyorlmuş gibi bir hadise çıkartmak amacıyla gece saat 04.00 sıralarında çarşıda tüfek atışlarına başlamışlardı. Bunun üzerine Ağrı Kaymakamı İbrahim Bey, bölgedeki askerî birlikleri, hızlı bir şekilde şehrin içinde devriyeye çıkartmış; böylece bir hadiseye meydan vermeksizin Ermeniler dağılmıştı. Vakanın sebebi, yapılacak tahkikat neticesinde anlaşılacaktı. Şu anda asayiş temin edilmişti. Ancak aslen Erzincanlı olup Ağrı'da Düyûn-ı Umûmiye memurluğunda bulunan Kapril Natık Efendi'nin Hristiyanları tahrik eden biri olduğu haber alınmıştı ki eylemleri de bu durumu teyit etmişti. Bu kapsamda Bayezid Mutasarrıflığına gereken tedbirlerin alınması ile asayişe zarar verecek işlere izin verilmemesi hususları emredilmişti. Ağrı ile birlikte çevre mahallerde de belli ölçüde Hristiyan ahalinin bulunması ve buna benzer hadiselerin yaşanması ihtimaline binaen Eleşkird ve Hınıs'a iki tabur, Kiğı kazasına da bir bölük süvari sevk edilmesi için 8. Tümen Kumandanlığına yazı gönderilmişti. Ancak bu konuda henüz bir cevap alınamamıştı. Bu birliklerin bölgede olması, Ermenilerin muhtemel girişimlerine mâni olacaktı. Bir an önce adı geçen yerlere birlik gönderilmesi için lazım gelenler nezdinde girişim yapılması gerekiyordu.²⁶ Bu bağlamda Erzurum Valisi, Ermenilerin Ağrı'da bir sebep olmaksızın giriştikleri asayişsizlik çıkarma girişiminin engellendiğini belirtirken; bölgedeki Hristiyan ahalinin varlığından hareketle Ağrı çevresine takviye birlikler göndermenin önemine de dikkat çekmişti. Dâhiliye Nezâretinden talebi de bu konuda askerî makamlara başvurarak gerekenin yapılmasına dair ilgili birliklere emir verilmesini sağlamasıydı.

1890 yılının Eylül ayında ise Balık Gölü civarındaki Kızılkaya köyünde bir köylünün verdiği malumata göre Rusya sınırından 30 kadar silahlı Ermeni, Ağrı'daki bir köye gitmişti. Bunun üzerine bir süvari müfrezesi bölgeye gönderilerek durum kontrol altına alınmıştı. Gelişmeler Hudut Kumandanlığı tarafından rapor edilmiş ve Erzurum Valiliği de gelişmeyi Dâhiliye Nezâretine iletmişti.²⁷

Elbette Ermeni komitalarının bu hareketliliğinde Rusya'nın hudut makamlarının yönlendirici etkisi vardı. Bu bağlamda Rusya'nın komitalara dağıttığı silahlar, özellikle Rus hududuna yakın Ermeni köylerinde depolanmaktaydı. Örneğin Mengeser (Yazılı) köyünde depolanan silahlar, Ağrı dâhilinde bulunan Ermeni köylerine dağıtılıyor ve bu köylerde depolanan silahlar, diğer Ermeni köylerine ulaştırılıyordu. Buna benzer bir başka olayda ise Ağrı'ya bağlı Tavya köyünde saklanan

²⁵ BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV), 143/91. (8 Temmuz 1890).

²⁶ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Umûmi (Y. PRK. UM), 18/2. (17 Ağustos 1890).

²⁷ BOA, Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH. ŞFR), 146/118. (5 Eylül 1890).

silahların Eleşkirdli Molla Süleyman tarafından Ermenilerin yaşadıkları köylerde dağıtıldığı, Bayezid Mutasarrıflığınca haber alınmıştı. İlk tahkikatta somut bir delille ulaşılmısa da yeni bir tahkikata başlanmıştı. Araştırmalar devam etse de henüz Ağrı Kaymakamlığından cevap alınamamıştı. Erzurum Valisi Hasan Hayri Bey, 13 Haziran 1891 tarihli Dâhiliye Nezâretine gönderdiği raporda vaziyetin araştırıldığını ve bir neticeye ulaşılmıca bildirileceğini ifade etmişti.²⁸

1891 yılı içerisinde de Rus hududunda yuvalanan Ermeni çeteleri, Bayezid ve diğer cihetlerden Osmanlı sınırlarına saldırı hazırlığına girişmişlerdi. Erzurum Valiliğinden Dâhiliye Nezaretine gönderilen raporda; Ermeni çetelerinin hareketliliğine ilişkin Tiflis Başşehbenderliğinden istihbarat alındığına temas edilmişti. Osmanlı topraklarında fesat çıkartmaya çalışacak bu çetelerin eylemlerine izin verilmemeliydi. Bununla birlikte Ermeni çeteleri, Rusya ve İran hükûmetleri tarafından da desteklenmekte ve bunlara hareket serbestliği verilmekteydi. Hududa tecavüz durumunda gerekli tedbirlerin alınabilmesi için Bayezid'de bulunan piyade ve süvari taburlarının takviye edilmesi uygun olacaktı. Ayrıca bölgeye cebel (dağ) topçuları ve cephanesi de sevk edilmeliydi. Bu sayede Bayezid hattında güvenlik ve asayiş temin edilebilirdi. Zira çetelerin eylemleri Van sınırına kadar uzanıyordu. Nitekim çeteler, Ağrı sınırında bulunan Üçkilise köyüne saldırmış, 80 kişi katledilmişti. Olayın sorumlusunun Bayezid Ermeni murahhası olduğu aynı şekilde hadisede Eleşkird Ermeni mektebi öğretmenleri, reji memurları ve ismi sayılan başka kişilerin de dahlinin bulunduğu tespit edilmişti. Bunların görevden alınması için gerekli girişimler yapılmalıydı. Öte yandan sınırda hem Ermeni çeteleri hem Kürt aşiretlerinin geçişleri nedeniyle asayişsizlik artmaktaydı. Dolayısıyla İran ve Rusya sınırlarında bulunan 5 adet hudut kapısında pasaport işlemleri düzenlenmeli ve kanun dışı geçişler engellenmeliydi. Bunun için de hudut geçişlerinde pasaport memurları görevlendirilmeliydi.²⁹ Bu belgeden de anlaşılacağı üzere Ermeni çeteleri, -Rusya ve İran'ın da göz yummasıyla- Ağrı ve civardaki sınır hattını ihlal ederek ahaliye saldırmakta hatta cinayet işlemekteydi. Bunlara karşı bölgede askerî birliklerin mevcudunun ve cephanesinin artırılması talep edilmişti.

Bölgede siyasi ve askerî gelişmelerin yanı sıra sosyal ve demografik hareketlilik de yaşanmaktaydı. Zira Ağrı, sınırın iki tarafındaki meskûn ahali için bir geçiş güzergâhıydı. Diğer yandan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklardan milyonlarca Müslüman Anadolu'ya akın etmişti. Kafkasya'dan iltica eden Müslüman muhacirlerin bir kısmı, Ağrı üzerinden Osmanlı hududuna giriş yapmış ve boş arazilere yerleştirilmişlerdi. Örneğin 1880'li yılların başında Dağıstanlı muhacirler Rusya'dan Osmanlı topraklarına göç etmiş ve bunların bir kısmı Ağrı'ya yerleştirilmişti.³⁰ Aynı şekilde 1893'te Zilanlı aşireti, 174 hanede 993 nüfusla Ağrı'ya gelmişti.³¹

²⁸ BOA, DH. ŞFR, 150/28. (13 Haziran 1891).

²⁹ BOA, Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A, MKT. MHM), 502/25. (3 Temmuz 1891).

³⁰ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Arzuhâl Jurnal, (Y. PRK. AZJ), 10/83. (Ekim 1885).

³¹ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezâreti Maruzatı (Y. PRK. DH), 6/92. (29 Ağustos 1893).

Bu dönemde Ağrı'da bulunan Ermenilerin bir kısmı da çeşitli sebeplerle Rusya'ya göç etmişti.³² Fakat bir süre sonra Rusya'ya göç etmiş olan Ermeniler, Ağrı'ya dönerek kendi hanelerine yerleştirilmişlerdi.³³ Dönüş yapanlardan bir kısmı, Rusya'da barınmadığı için bir kısmı da bölgedeki Ermenileri kıskırtmak maksadıyla gelmişti.³⁴

Şüphesiz Rusya'nın kıskırtmasıyla Ermeni çetelerinin faaliyetleri devam ediyordu. 25 Ocak 1894 tarihli belgeye göre, Rusya tarafından Kaleboğazı ve Ağrı'nın karşısında yer alan Senk Yaylası ile Kordon karşısındaki Hristiyanlara silah dağıtıldığı haber alınmıştı. Bunun üzerine hükümet, Erzurum valiliğinden konunun araştırılmasını ve sonucun bildirilmesini istemişti.³⁵

Nitekim Ermeni çetelerinin sınır ihlallerine yönelik girişimleri kapsamında Temmuz 1894'te yine Rus hududunda silahlanan 12 kişilik bir diğer Ermeni çetesi, Ağrı civarından Osmanlı hududuna girmiş ve Osmanlı devriyesine saldırmıştı. Çıkan çatışmada iki Ermeni çeteci yakalanmış ve geri kalan çete üyeleri de Rusya tarafına kaçmıştı. Yakalanan eşkıyanın üzerinde bir Rus yapımı tüfek ve bol miktarda mermi ele geçirilmişti.³⁶ Anlaşılacağı gibi, Ermeni çetelerinin Ağrı'ya yönelik eylemlerinde Rusya sınırı, üs işlevi görüyor; Rusya'nın sınırdaki makamları da buna göz yumuyor ve hatta çeteleri destekliyordu.

1895 yılında da eşkıyanın, Ağrı ve İran sınırının kesişimindeki Ağrı Dağı'ndan Rusya sınırına uzanan faaliyetleri görülmüştü. Bayezid Mutasarrıflığı Kumandanı Miralay Celal Bey'den gelen rapora göre mutasarrıflık, vaziyeti Erzurum Valiliğine iletmişti. Buna göre Ağrı Dağı eteklerinde faaliyet gösteren eşkıyalar, Rusya'dan İran'a gitmiş, sınır hattında bazı katliamlara karıştıktan sonra tekrar Rusya tarafına kaçmışlardı. Burada bir araya gelmek suretiyle Bayezid'e geçerek isyan çıkartacakları haber alınmıştı. Bunların yakalanması ve tedbir alınması için ilgililere emir verilmiş, ancak eşkıyanın yakalanmasına çalışılırken Rusya'nın şikâyetine mahal verilmemesi istenmişti. Bu kapsamda 30 kişilik eşkıyaya baskın yapılarak tutuklanmaları maksadıyla Bayezid'deki piyade taburundan 200 asker ile bölgedeki jandarma birliğinin sevk edilmesi için Erzurum Valiliği, Dâhiliye Nezâretinden 4. Ordu Müşirliğine emir verilmesinin sağlanmasını istemişti.³⁷

Neticede Ermeni çetelerinin faaliyetleri artarak devam ediyordu. 1895 yılında Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde eş zamanlı olarak ayaklanan Ermeniler, Ağrı'da da harekete geçmişlerdi. Nitekim 100 kadar Ermeni fedaisi, Ağrı'da bir

³² Ermeni komitaları, bunların Osmanlı Devleti'nin tazyiki sonucu göç ettiğine dair Avrupa'da propaganda yapmışlardı. Fakat yapılan tahkikatta, Ermenilerin kendi istekleriyle Rusya'ya göç ettikleri anlaşılıyordu. BOA, Y. PRK. DH, 6/92. (29 Ağustos 1893).

³³ BOA, Bâb-1 Âli Evrak Odası Evrakı, (BEO), 314/23544. (16 Kasım 1893); Hariciye Nezâreti İdare Evrakı, (HR. İD), 6/83 (20 Kasım 1893).

³⁴ BOA, Hariciye Nezâreti Tahrirat (HR. TH), 135/52. (20 Kasım 1893).

³⁵ BOA, BEO, 348/26084. (25 Ocak 1894).

³⁶ Demirel, "Ağrı ve Doğubayazıt'ta Ermeni Olayları", s. 195.

³⁷ BOA, DH. ŞFR, 174/69. (2 Haziran 1895).

ormanda eylem yapmak üzere talime başlamışlardı.³⁸ Yine Rusya'dan gelen birkaç Ermeni çetesi, Ağrı üzerinden Osmanlı hududunu ihlal etmişti. Bunun üzerine askerî birlikler ve çeteler arasında meydana gelen çatışmada bir Ermeni öldürülmüş, geri kalanlar ise kaçmıştı.³⁹

Erzurum Valisi Rauf Bey'in, Dâhiliye Nezâretine gönderdiği 5 Kasım 1895 tarihli belgeye göre ise Rusya'dan gelen üç-dört Ermeni çetesi, Karakilise fırını civarında Kuzuboran cihetine silahlı saldırı düzenlemişti. Bu eyleme bölgedeki askerî birlikler karşılık vermiş ve bu sırada çetecilerden biri öldürülmüştü. Diğerlerinin takip edildiği sırada hava şartlarının bozulması yüzünden çeteciler, dereye kaçabilmişti. Bu olay Kötek Kumandanlığından Pasinler Kaymakamlığına oradan da Erzurum Valiliğine bildirilmişti.⁴⁰

1896 yılının ilk yarısında ise Rusya hududunda toplanan ve 500 kişiden oluşan Ermeni çetesinin, Ağrı'nın Ahtalar ve Sağırtaş bölgeleri üzerinden sınırı aşır Müslüman köylerine saldırmaya hazırlandıkları Hudut Kumandanlığına haber alınmıştı. Bunun üzerine Kars Şehbenderliği ve Ağrı Kaymakamlığı ile sınır hattındaki diğer kaza kaymakamlıkları uyarılmıştı. Son gelişmeleri ve alınan tedbirleri Erzurum valisi, Dâhiliye Nezâretine raporlamıştı.⁴¹ Bu hususta Erzurum Valiliğinin raporuna göre; Ağrı kaymakamı, beraberindeki bir müfreze ile tahkikat amaçlı Rusya hududunda bulunan Senk Yaylasına gitmiş; burada Rusya'nın hudut rüsumat (gümrük idaresi) memuru ve bölük kol vekili Mösyö Remni ile görüşmüştü. Aldığı bilgilere göre 500 kişiden oluşan üç Ermeni çetesi, Rusya sınırı üzerinde bulunan Ağrı, Mergemir, Sağırtaş ve Oltu taraflarından Osmanlı sınırlarına saldırı niyetindeydi. Ancak bu çetelere mensup 6 kişilik silahlı bir grup, Kop kazasında tutuklanmıştı. Bununla beraber Erzurum Valiliğince, Bayezid Mutasarrıflığı ile hudut kumandanlıklarından bilgi alınmış ve sınırdaki 7. Tümen Kumandanlığından da icap eden önlemlerin uygulanması istenmişti.⁴² Görüldüğü üzere Ermeni çetelerinin belli aralıklarla Rusya üzerinden Ağrı yoluyla sınır ihlalleri ve silahlı eylem girişimleri meydana geliyordu.

Aynı şekilde, 29 Kasım 1896 tarihinde, 22 kişiden oluşan silahlı Ermeni çetesi Ağrı yakınında sınırı ihlal etmişti. Osmanlı hudut birliklerinin bunu engellemeye çalışması karşısında çatışma çıkmış, bir Ermeni ölü olarak ele geçirilmişti. Diğer çeteciler dağlara doğru kaçmıştı. Ancak bunların yeniden saldırıya geçmesi muhtemeldi. Nihayetinde Ermeni çetelerinin hudut ihlalleri, zaman zaman azalır belli dönemlerde ise artış gösteriyordu. Bu arada hudut ihlalleri sadece Rusya'dan Osmanlı sınırlarına doğru olmuyor; aynı şekilde Osmanlı topraklarından Rusya'ya doğru da oluyordu. Nitekim Haziran 1899'da Eleşkird - Ağrı arasında 100 civarında çeteciden oluşan silahlı Ermeni grubunun, Osmanlı sınırından Rusya tarafına

³⁸ BOA, DH. ŞFR, 176/38. (18 Temmuz 1895).

³⁹ BOA, DH. ŞFR, 183/65. (5 Kasım 1895).

⁴⁰ BOA, DH. MKT, 2072/8. (5 Kasım 1895).

⁴¹ BOA, Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat Evrakı, (DH. TMİK. M), 10/79. (21 Temmuz 1896); Demirel, "Ağrı ve Doğubayazıt'ta Ermeni Olayları", s. 195-196.

⁴² BOA, Yıldız Sadaret Hususi Evrakı, (Y. A. HUS), 357/114-2. (22 Ağustos 1896).

geçecekleri Osmanlı Devleti'nin Kars Şehbenderliği tarafından haber alınmıştı. Vaziyetin mülki makamlara bildirilmesi üzerine sınır hattındaki tedbirler artırılmıştı. Aralık 1899'da ise bu defa 20 kişilik bir Ermeni çetesi, Rusya'dan Ağrı'ya geçmeye çalışırken Osmanlı devriyeleri tarafından tespit edilmişti. Dur uyarısına, çetecilerin ateşle karşılık vermesi üzerine çatışma çıkmış ve bir çeteci ölü, biri ise sağ olarak ele geçirilmişti.⁴³ Ermenilerin bu girişimlerinin arkasındaki temel etkenin, Ağrı ve civar bölgelerdeki Ermenileri harekete geçirmek ve kendilerine destek bulmak olduğu ifade edilmelidir.

Nitekim Ermeni komitaları, kendi teşkilatlarına Osmanlı Ermenilerinden fedai sağlamak amacıyla yine kaçak bir şekilde huduttan geçerek propaganda faaliyetlerine girişmekteydiler. Bu bağlamda Ağrı'da amelelik yapmak üzere Rusya'ya gideceği tespit edilen Ermenilerin asıl maksatlarının gönüllü olarak komitalara yazılmak ve Osmanlı'ya karşı mücadele etmek olduğu tespit edilmişti.⁴⁴

Hudutta meydana gelen bu gibi olaylar ve artan sınır ihlalleri karşısında Osmanlı Devleti, Ermenilerin hudut tecavüzlerini engellemek için daha sıkı tedbirler almaya başlamıştı. Özellikle askerî ve mülki makamlar, yaşanabilecek sınır ihlalleri ve asayiş olaylarına karşı sürekli teyakkuz hâlindeydi.⁴⁵ Bu bağlamda Rusya tarafında örgütlenen ve Osmanlı sınırlarına geleceği -Erzurum Valiliği vasıtasıyla- haber alınan Ermenilerin her ne sebeple olursa olsun sınırdan kabul edilmemesi, keza Rusya tarafına geçecek olanların da çıkışını yasaklamıştı. Bu konuda Dâhiliye Nezâreti tarafından Erzurum Valiliğine gerekli emir gönderilmişti. Erzurum Valiliği de Bayezid Mutasarrıflığı ve Hudut Kumandanlıklarına bu durumu bildirmişti.⁴⁶

Sonuç olarak Ağrı, Ermeni çetelerinin muhtelif şekillerde sınırı ihlal ederek eylem yapmaya çalıştıkları ve zaman zaman hadiseler çıkartarak bölgede güvenlik sorunu meydana getirdikleri bir yerdi.

2.2. Hamidiye Alayları ve Kürt Aşiretlerinden Kaynakları Hadiseler

Ağrı'da, Ermeni çetelerinin faaliyetlerine bağlı olarak Kürt aşiretlerinin eşkıyalık faaliyetlerinde de artış olmuştu. Özellikle 1893 yılından itibaren bazı Kürt aşiretlerinin Ermeni köylerine saldırıları gerçekleşmişti. Bunlar, saldırdıkları köylerde ahalinin mallarını gasp ediyor ve cinayetler işliyorlardı.⁴⁷

Ağrı'da meydana gelen güvenlik sorununun bir diğer ayağını ise Hamidiye Alaylarına mensup bazı aşiretlerin eylemleri oluşturuyordu. Nitekim Hamidiye Alayları erkânından Eyüp Paşa ve adamları, 20 seneden beri meskûn oldukları Malazgirt'ten Ağrı'ya göç etmiş; Rusya sınırına yakın köylere yerleşmişlerdi. Ancak Ağrı'daki bazı kişileri katledip mallarını yağma ve gasp etmeye başlayınca, köylerdeki Ermeni halkı Rusya'ya göç etmeye yönelmişti. Konuyla ilgili mülki makamlar ve Ermeni

⁴³ Demirel, "Ağrı ve Doğubayazıt'ta Ermeni Olayları", s. 196.

⁴⁴ BOA, DH. TMIK. M, 82/20. (19 Mart 1900).

⁴⁵ BOA, DH. ŞFR, 194/47. (8 Temmuz 1896).

⁴⁶ BOA, DH. TMIK. M, 70/23-3. (6 Mayıs 1899).

⁴⁷ BOA, Y. A. HUS, 353/52. (13 Ağustos 1893).

patrikhanesinden durumu bildiren raporlar yazılmıştı. Bunun üzerine Dâhiliye Nezâreti, Eyüp Paşa'nın eski yerine iade edilmesi veya başka bir çözüm yolunun hızlıca bulunması ile göç eden Ermenilerin yerlerine dönmelerinin sağlanmalarına dair 4. Ordu Müşirliğine emir verilmesi için Seraskerlik'ten talepte bulunmuştu.⁴⁸

1896 yılında meydana gelen olaya bakıldığında ise Ağrı, Erzurum, Van ve Er-ciş'teki Kürt aşiretleri bir araya gelerek ayaklanma başlatmış; bu bağlamda çevre-deki köyleri basarak ahalinin mallarını gasp etmişlerdi. Yapılan tahkikatta 1.000 ci-varındaki Kürt'ten oluşan eşkıya grubu, görünüşte Haydaran aşireti reisi Patnoslu Kôr Hüseyin Paşa'yı karşılamak üzere toplanmış ve akabinde Ağrı'daki bazı Ermeni köylerine saldırarak ahalinin mallarına el koymuşlardı. Olayın duyulması üzerine bu defa da Kürt aşiretleri Bayezid ve çevresindeki Ermeni kiliselerinde yağma ha-reketine girişmişlerdi. Bir kısım aşiret mensubunun da Bayezid'e gelmekte olduğu haber alınınca hükûmet, askerî birlikleri ve jandarma unsurlarını harekete ge-çirmiş ve kapsamlı tedbirlere başvurmuştu. Neticede çalınan mallar geri alınarak sahiplerine teslim edilmişti. Ağrı'daki Kürtlerin saldırıları sonrası telaşa kapılan Ermenilere de asayişin sağlandığı bildirilmişti.⁴⁹

Bölgedeki bir başka olayda ise, Mustigo ve kardeşi Hüseyin'in başını çekti-ği Kürt eşkıyalar, Ermenilerin koyunlarını gasp etmiş, kızlarını kaçırmış, 9 köyü ateşe vermiş ve 10 kişiyi de öldürmüşlerdi. Neticede Kürtlerin bu saldırılarından dolayı bazı Ermeniler de yaşam alanlarını terk etmişlerdi.⁵⁰ Görüldüğü üzere Kürt eşkıyaların giriştikleri eylemler nedeniyle de Ağrı'da asayiş bozuluyor ve bu eşkı-yanın üzerine asker sevk etmek mecburiyet arz ediyordu.

Yine Kürt eşkıya tarafından köylere ve kervanlara da saldırılar düzenleniyordu. Meydana gelen bir olayla ilgili Erzurum valisinin Dâhiliye Nezâretine gönderdiği rapora göre; Ağrı'da Silo bin Suyiş, Maksud Bin Ali, Hasan Bin Şemdin, Hamit Bin Muhyi adlı şahıslar yanlarına topladıkları adamlarıyla bölgedeki Hristiyan köyle-rine saldırarak zalimce davranışlarda bulunmuş ve ahalinin mallarını gasp etmiş-lerdi. Bunlar ayrıca, Hristiyan eşkıyanın Rusya'ya gidip gelmesine de kılavuzluk yapıyordu. Hamidiye Alaylarından 4. Alay Kaymakamı Selim Paşa bu durumu ra-por etmiş; aynı zamanda hudut üzerinde emniyet ve asayiş bozan bu çetelere karşı tedbir alma yoluna gitmişti. Bu bağlamda Ağrı'daki Süvari Alayı 1. Bölük'te görevli Teğmen Sıtkı Efendi'nin gayretiyle adı geçenlerden Silo hariç diğerleri yakalanmış ve mahallî idareye teslim edilmişlerdi. Kaçan eşkıyanın yakalanması için takibata başlanmıştı. Bunun dışında şimdilik vukuat yoktu.⁵¹ Takip edildiği gibi, bu gibi hadiseler duyulur duyulmaz Osmanlı makamları, başta askerî tedbirleri uygulaya-rak Hristiyan halkın can ve mal güvenliğinin korunmasına dair gerekli hassasiyeti gösteriyordu.

⁴⁸ BOA, DH. MKT, 110/16. (14 Ağustos 1893).

⁴⁹ BOA, DH. TMİK. M, 8/16. (25 Haziran 1896).

⁵⁰ Հովհաննես Չատիկյան, Կարիկի Նահանգը 19 Դարի Երկրորդ Կեսին (19. Yy. İkinci Yarısında Erzurum Tarihi). Erişim: "Նորավանք" ԳԿՀ, 2013, s. 35.

⁵¹ BOA, DH. ŞFR, 230/120. (5 Şubat 1899).

Nitekim zaman zaman bu aşiret grupları ile Osmanlı hudut birlikleri arasında sınır hattında çatışmalar yaşanmaktaydı. Örneğin Rusya hududunda bulunan Kazlıka köyünde, Kürt Haso ile Ligor köyünden Agopoğlu Siyak isimli şahıslar, Rusya'dan kaçıp Ağrı hududundan geçmeye çalışırken yakalanmıştı.⁵² Başka bir olayda ise eşkiyalar, Ağrı mevkiinde Rus kervanına saldırarak kervandaki malları gasp etmişlerdi. Saldırı esnasında bir kişi de silahla yaralanmıştı.⁵³ Bunun üzerine tahkikat yapılmış ve olayı burada bulunan Kürt eşkiyalarının yaptığı anlaşılmıştı.⁵⁴

Sonuç olarak Kürt eşkiyanın faaliyetleri, Ermeni çetelerine nazaran daha çok yağma amaçlıydı. Elbette ki Ermeni köylerine yaptıkları baskınların, Ermeni çetelerinin silahlı eylemlerine karşı bir misilleme amacı taşıdığı hususu göz ardı edilmemelidir.

2.3. Rusya'nın Ağrı Sınırındaki Askerî Faaliyetleri

Berlin Antlaşması sonrası elde ettiği topraklarla Doğu Anadolu'da alan kazanan Rus Çarlığı, sadece Ermenileri teşvik etmekle kalmayıp aynı zamanda sınır hattında askerî tahkimat da yapmaktaydı. Nitekim Rusların, 1894 yılı ortalarında Ağrı'nın karşı tarafında bulunan Senk Yaylasına doğru iki askerî yol inşa etmeye başladığı Bayezid Mutasarrıflığının raporu sonrası Erzurum Valiliği tarafından hükûmete bildirilmişti. Bunun üzerine Bâb-ı Âlî, vaziyeti Hariciye Nezâretine ileterek durumun tahkik edilmesini istemişti.⁵⁵ Konuya ilişkin ne gibi tedbirler almak lazım geldiği, Hariciye ve Dâhiliye Nezâretleri ile Erzurum Valiliği ve Kars Şehbenderliği arasındaki yazışmalardan sonra Sadaret'e arz edilmişti.⁵⁶

Bununla birlikte Ruslar, askerî faaliyetlerini artırarak devam ettirmişlerdi. Tiflis Başşehbenderliğinden alınan malumata göre Ruslar, Ağrı'nın karşı tarafında bir top bataryası ve 200 beygirden oluşan bir birlik konuşlandırmıştı. İlaveten Ardahan'da bir yol ile Ahılka'de bir kale ve kışla inşa etmekteydiler.⁵⁷

İlerleyen süreçte, sınır hattına asker takviyesi de yapan Rus ordusunun Sarıkamış'ta 16.000 askerle 8 bataryadan ibaret bir tümeni bulunduğu tespit edilmişti. Bu birlikler, Ardahan ve Aziziye çevresinde manevraya çıkacaklardı. Sınır hattına peyderpey asker gelmekteyse de miktarı kesin olarak belirlenememişti. Fakat 30.000 kadar olduğu, Kötek Kumandanlığı ve 22. Süvari Alayı Kumandanlığından alınan raporlara göre tahmin edilmekteydi.⁵⁸

1899 yılına gelindiğinde ise Ruslar; Ağrı Dağı silsilesinden İran'a, Kağızman'dan Pasinler'e ve Sarıkamış'a kadar uzanan bir kara yolu inşasına yönelmişlerdi. Van taraflarındaki askerî birliklerini de takviye etmek suretiyle sınır hattının her tarafını ulaşım ve askerî sevkiyata elverişli hâle getirmeye çalışıyorlardı. Bu gelişmeler

⁵² BOA, DH. ŞFR, 243/80. (13 Aralık 1899).

⁵³ BOA, BEO, 1581/118549. (14 Kasım 1900).

⁵⁴ BOA, BEO, 1579/118411. (8 Kasım 1900).

⁵⁵ BOA, BEO, 460/34428. (21 Ağustos 1894).

⁵⁶ BOA, BEO, 480/35970-3-4. (3 Eylül 1894).

⁵⁷ BOA, BEO, 697/52255. (26 Ekim 1895).

⁵⁸ BOA, Y. A. HUS, 357/114-3. (22 Ağustos 1896).

Bayezid Mutasarrıflığının raporuna göre Erzurum Valiliğinden, Dâhiliye Nezâretine iletilmiş; Dâhiliye de bu bilgileri Seraskerliğe göndermişti.⁵⁹

Görüldüğü üzere hudut hattında askerî tahkimatını güçlendiren Rus birlikleri zaman zaman hudutta çeşitli olaylara da karışmışlardı. Nitekim 1900 yılı ortalarında sınırdaki Rus askerleri Ağrı'nın merkez nahiyesine bağlı Dökmeli köyünden bir miktar koyunu gasp etmişlerdi. Bu sırada Kenkez kordonunda karşılaştıkları, devriye atan Osmanlı askerlerine de ateş etmişlerdi. Devriyelerin karşılık vermesi üzerine akşama kadar devam eden çatışma meydana gelmişti. Neticede iki Rus Kazak askeri ele geçirilmişti. Sonrasında Rus Sefareti ile yapılan müzakereler sonucunda esir askerler Ruslara iade edilirken, Ruslar da ele geçirdikleri koyunları ve malzemeleri geri vermişlerdi. Sürece ilişkin Erzurum Valiliği, Dâhiliye Nezâretini bilgilendirmişti.⁶⁰

Ağustos ayında ise Ağrı sınırında iki köylü koyunlarını otlatırken, hayvanlarıyla birlikte Rusya tarafına geçmişlerdi. Bu sırada Rus askerleri ateş açarak köylüleri yaralamış, 20 hayvanı da telef etmişlerdi. Ayrıca 500 koyuna da el koymuşlardı. Konuyla ilgili tahkikat yapan Erzurum Valiliği, hudut hattında bu tarz hadiselerin meydana gelmesinin doğal olduğunu hükûmete bildirmişti. Zira hayvanların otlama sırasında bu tarz geçişleri normal karşılanmalıydı. Nitekim bu süreçte Rus tebaasına ait olup Osmanlı sınırlarına giren hayvanlar, Osmanlı askerleri tarafından nezâret edilerek kordon bölgesinde otlamaya alınmıştı. Bir süre sonra da 296 koyundan oluşan bu sürü, karşı tarafa iade edilmişti. Dolayısıyla Rus askerlerinin ateş açmak yerine bu yolu tercih edebileceklerine de dikkat çekilmişti.⁶¹ Görüldüğü üzere Rusya hududunda sadece Kürtler ve Ermenilerden kaynaklı olaylar değil, Rus askerlerinden kaynaklı çatışmalar da yaşanmaktaydı.

3. Osmanlı-İran Hududunun Ağrı Bölgesinde Meydana Gelen Asayiş Olayları

3.1. Ermeni Çetelerinin Sınır Hattındaki Girişimleri

Ağrı, Rusya ile olduğu gibi, Ağrı Dağı silsilesiyle İran ile de sınırdaştı. Bundan ötürü Osmanlı-İran sınırında da benzer hudut ihlalleri yaşanmaktaydı. Her ne kadar Ağrı'nın merkezi, İran ile doğrudan sınır değilse de Ağrı Dağı ve Bayezid sancağının merkez kazası ile sınırdı. Dolayısıyla İran'dan Osmanlı ülkesine giriş-çıkışlar daha çok Kotur, Ağrı Dağı, Salmas ve Hoy üzerinden yapılmaktaydı. Özellikle Kotur, 1878 Berlin Antlaşması'nın akabinde İran'a terk edildikten sonra burası eşkıya yuvası hâline gelmişti.⁶²

⁵⁹ BOA, DH. MKT, 2183/100. (29 Mart 1899).

⁶⁰ BOA, BEO, 1523/114216. (25-26 Temmuz 1900); Hadiseyle ilgili askerî makamlarca tahkikat yürütülmüş, Osmanlı ve Rus makamları arasında görüşmeler gerçekleştirilmişti. BOA, HR. SYS, 1359/41. (12 Ekim 1900); BOA, BEO, 1569/117660. (24 Ekim 1900); Bir başka belgede ise köylerin adı İbat ve Keçili olarak geçmektedir. BOA, DH. MKT, 2380/84. (26 Temmuz 1900).

⁶¹ BOA, BEO, 1542/115578. (21-22 Ağustos 1900).

⁶² Konum itibarıyla günümüzde Van şehrinin doğusunda Türkiye-İran sınırını geçtikten sonra batı İran topraklarında bir yerleşim yeridir. Sıtkı Uluerler, "Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852)", *Turkish Studies*, 10/5, (2015), s. 332.

Kotur'un yanı sıra esas itibarıyla Ağrı Dağı silsilesi, coğrafi şartları ve konumuna binaen Kürt eşkıyalar ve Ermeni çetelerinin saklanma alanlarının başında geliyordu. Bilhassa burada toplanan Ermeni çeteleri, Bayezid üzerinden Osmanlı hududuna girerek Ağrı ve çevresinde karışıklıklar çıkarmaktaydı. Nitekim 1893 yılında bir Ermeni çetesi bu bölge üzerinden Osmanlı hududuna sızma girişiminde bulunmuştu. Ermeni fedailerinden oluşan 5 kişilik bu çetede üç kişi öldürülmüş, ikisi de İran tarafından yakalanmıştı.⁶³

Erzurum Valisi Rauf Bey'in, Dâhiliye Nezâretine gönderdiği 30 Eylül 1896 tarihli raporda da İran üzerinden gelen eşkıyanın sebep olduğu olaylara temas edilmişti. Buna göre İran'dan önceki gün sabah saatlerinde iki çetenin, Tendür ve Geçitli'den sınırı geçerek Diyadin ve Ağrı havalisinde fesat çıkarmaya çalıştıkları haber alınmıştı. Yapılan araştırma ve takibat sonucunda söz konusu çeteler üzerine harekete geçilmiş ve eşkıyalar yakalanmıştı. Bölgeye yeterli miktarda piyade ve süvari sevk edildiği Ağrı ve Diyadin kaymakamlıklarından aşiret reislerine de mallarına sahip çıkmalarına dair tebligat yapılmıştı.⁶⁴

Ermeni çetelerinin İran üzerinden giriştikleri bir başka eylem ise 1897 yılı Ağustos ayında meydana gelmişti. İçlerinde 400 kadar fedai bulunan ve toplamda 12 bin civarında oldukları tahmin edilen Ermeni eşkıyasının Ağrı Dağı'nda toplandığı, sınırı geçerek Bayezid ve Van'a saldıracakları haber alınmıştı. Ancak buna muvaffak olamayan çetelerin şimdilik İran'a ait Salmas ve Makü dâhilindeki kiliselerde ikamet edecekleri Hoy ve Salmas Şehbenderliğinin raporuna binaen Hariciye Nezâretinden bildirilmişti. Bunun üzerine Sadaret tarafından Seraskerliğe gönderilen yazıda, söz konusu ihbar dolayısıyla tahkikatın yapılıp gerekli tedbirlerin alınması emredilmişti. Bu kapsamda eşkıyanın saldırısına imkân verilmemesi hususu 4. Orduya tebliğ edilmişti. Aynı şekilde Van ve Erzurum Vilayetlerine de bildirim yapılmıştı. İlaven bu çetelerin İran hükûmetince dağıtılması için mezkûr hükûmet nezdinde de girişimde bulunulmuştu.⁶⁵ Anlaşılacağı gibi, Osmanlı hükûmeti, Ermenilerin ciddi bir tehlike oluşturacak muhtemel eylemlerine karşı teyakkuzdaydı, gerek askerî gerek diplomatik her türlü tedbiri almaya çalışıyordu.

Neticede kısa bir süre sonra Ermeni çetelerinin Ağrı Dağı'nda buldukları yerlere 4. Ordu birlikleri tarafından harekât icra edilerek çetelerin buradan atılması sağlanmıştı. Konuyla ilgili 4. Ordu Kumandanı Müşir Mehmed Zeki Paşa tarafından Seraskerlik bilgilendirilmiş ve Ağrı Dağı'nda hiçbir Ermeni fedaisinin kalmadığı müjdesi verilmişti.⁶⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı ordusu, gerektiğinde kapsamlı operasyon yapmaktan geri durmuyor ve sınır güvenliğini tesis etmeyi öncelik kabul ediyordu.

Bu arada İran dâhilinde bulunan Hoy ve Salmas bölgeleri de özellikle Ermeni fedailerinin toplanma merkezleri arasındaydı. Nitekim 1897 yılında Hoy ve Salmas'ta

⁶³ BOA, BEO, 169/12669. (12 Mart 1893).

⁶⁴ BOA, DH. ŞFR, 198/112. (30 Eylül 1896).

⁶⁵ BOA, A. MKT. MHM. 671/11. (22 Ağustos 1897).

⁶⁶ BOA, Y. PRK. ASK, 134/59. (17 Kasım 1897).

bulunan Ermeni çetelerinin bir kısmının Bayezid üzerinden, bir kısmının Ağrı'dan Başkale'ye kadar olan hattaki Osmanlı sınırı üzerindeki aşiretlerin üzerine baskın yapma fikrinde oldukları haber alınmıştı. Erzurum valisi, icap eden makamlara önlemlerin alınmasına dair gerekli tebligatın yapıldığını hükûmete bildirmişti.⁶⁷

Tüm bunlardan da anlaşılacağı şekliyle Ermeni çeteleri Rusya sınırında olduğu kadar kudretli bir İran sınır idaresinin bulunmaması ve coğrafyanın avantajı ile Kotur, Ağrı Dağı, Hoy ve Salmas cihetlerinden Ağrı ve Bayezid sınırlarına yönelik saldırı girişimlerinde bulunmaktaydılar.

3.2. Kürt Aşiretlerin Meydana Getirdikleri Sınır ve Asayiş Olayları

Ermeni çetelerinin yanı sıra İran topraklarında yaşayan Kürt aşiretleri de Osmanlı hududundan Ağrı içlerine geçerek saldırılar gerçekleştirmekteydi. Kürt aşiretlerinin göçebe yapısından kaynaklı olarak Osmanlı Devleti ile İran arasında kesin bir hudut belirlenememişti. Dolayısıyla 1.066 metre mesafe tarafsız bir haldeydi ve aşiretler bu durumu kullanıyordu.⁶⁸

Örneğin 1888'de haydutluk ve eşkıyalık yapmak üzere İran'dan Eleşkird ve Ağrı bölgesine Kürt eşkıyaların girdiği tespit edilmişti. Seraskerlik tarafından hazırlanan rapora göre; İran eşkıyasından 8 atlı, Ağrı'ya bağlı Meliksan köyüne hücum ederek ahali ile bir çatışmaya girmiş ve 13 kişiyi esir alıp kaçırmışlardı. Bu esnada Taşlıçay mevkiindeki nöbetçi Osmanlı askerleri tarafından fark edilmişlerdi. Oradaki süvari efradı harekete geçerek derhal eşkıyaya ateş açmışsa da bir netice alınamamıştı. Eşkıyanın yakalanmasının aciliyeti sebebiyle Bayezid'deki süvari bölüğü hemen Diyadin'e sevk edilmişti. Gelişmeler 8. Tümen Kumandanlığının raporuna binaen 4. Ordu tarafından bildirilmişti. Tüm bu hususlar, Serasker Ali Saib Paşa tarafından hükûmete raporlanmıştı.⁶⁹

İran'daki eşkıyalar da sınır hattını gasp ve yağmacılık eylemleri nedeniyle ihlal etmekteydi. Nitekim Ağrı ve Diyadin'e 6 saatlik mesafede ve kervanların konak mevkii olan Taşlıçay'da nizamiye süvarisi bulunmaktaydı ve iki kazanın yolları bu şekilde muhafaza edilmekteydi. Ancak bu süvari birliği evvelki sene geri çekilince, eşkıya tarafından gerçekleştirilen gasp ve hırsızlık olaylarının çoğu burada meydana gelmeye başlamıştı. Hatta İran eşkıyası bu mevkiyi boş bularak kervanları soymakta, suçu ise Osmanlı aşiretlerine yıkmaktaydı. Bu yüzden bölgeye asker gönderilmesi lüzumluuydu. Konuya ilişkin Erzurum Valiliği talepte bulununca bu husus, 4. Ordu'ya havale edilmişti. 4. Ordu ise verdiği cevapta, süvari birliğinin söz konusu yerde daimî olarak konuşlandırılmadığına ve kış mevsiminin gelmesiyle bağlı bulunduğu kıtaya geri döndüğüne vurgu yapmıştı. Zaten bu hususta Erzurum Valiliği de daha önceden talep etmişse de mevsim şartlarına göre Taşlıçay'a asker

⁶⁷ BOA, DH. TMİK. M, 31/55. (12 Nisan 1897).

⁶⁸ Bayram Bayraktar, 20. Yüzyıl Dönemecinde Rus General Mayevsky'nin Türkiye Gözlemleri Van-Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki, (Ankara: İnkılap Yayınları, 2007), s. 29.

⁶⁹ BOA, Y. PRK. ASK, 50/88. (29 Eylül 1888).

gönderilip gönderilemeyeceği, Bayezid Kumandanlığına sorulmuştu. Alınacak cevaba göre hareket edileceği Serasker Rıza Paşa imzasıyla Sadaret'e arz edilmişti.⁷⁰

İran eşkıyası gibi Ağrı ve Bayezid'deki Kürt eşkıyalar da İran kervanlarına saldırarak Osmanlı hükûmetini ekonomik zarara uğratmaktaydı. Onlar da Ağrı'ya bağlı Taşlıçay köyü civarındaki bir kervana saldırmışlardı. Erzurum Valisi Rauf Bey'in Dâhiliye Nezâretine gönderdiği rapora göre; 31 Temmuz gecesi, miktarı bilinmeyen eşkıya İran kervanına saldırmış; Taşlıçay kordonundaki jandarma süvarisinin harekete geçmesi üzerine çıkan çatışmada bir jandarma hayatını kaybederken, 3 kişi de yaralanmıştı. Olay duyulunca Ağrı kaymakamı, yanına yeterli miktarda süvari olarak eşkıyaları bizzat takibe çıkmıştı. İcap eden noktaların tutulması için Hudut Kumandanlığına da yazı gönderilmişti. Bu kapsamda askerî birlikler ve jandarma süvari hâkim noktalara sevk edilmişti.⁷¹ Hadisenin aydınlatılması çerçevesinde Erzurum Valiliğinden Dâhiliye Nezâretine gönderilen rapora bakıldığında ise Taşlıçay'daki Kürt eşkıya, İran kervanına hücum etmiş ve Ağrı'da Hamidiye Yüzbaşısı Karapapak Oruç Bey'i öldürmüştü. Bu eşkıyalar, akabinde İran'ın Karali kıtası hâkimi Seyyid Manda Bey ve Tahir Bey'e sığınmışlardı. Bunların beraberinde Ağrı ve Diyadin'den topladıkları avaneleri de vardı. Vaziyetin Hudut Kumandanlığı ile Ağrı Kaymakamlığından bildirilmesi üzerine Ağrı ve Diyadin'den müfrezeler takip için görevlendirilmiş ve Görδος köyündeki eşkıya yakalanarak Bayezid Mutasarrıflığına teslim edilmişti. Mutasarrıflık da konuya dair gelişmeleri Erzurum Valiliğine iletmişti.⁷² Görüldüğü üzere Kürt eşkıyanın, Osmanlı-İran sınırında bilhassa kervanlara ve bazı meskûn mahallere yönelik asayiş ihlal eden isyankâr hareketleri vuku bulmaktaydı. Bunlara karşı mütemadiyen Osmanlı ordu birlikleri ve jandarma unsurları tedbir olarak asayiş operasyonları gerçekleştiriyordu.

Bu süreçte Osmanlı-İran hattında yaşayan aşiretlerin sınırın her iki tarafına yaptıkları düzenli ve düzensiz göç hareketleri de çeşitli asayiş olaylarına neden olmaktaydı. Erzurum vilayetinde özellikle Bayezid'den İran'a ve İran'dan Bayezid'e sınır geçişleri yapan göçebe Kürt aşiretlerine rastlanıyordu. Özellikle, İran hududunda yaşayan Celali aşireti; sınır boylarınca yağma, gasp ve talan gibi asayiş bozucu faaliyetlerde bulunmaktaydı.

Nitekim 4. Ordudan gelen rapora binaen hazırlanan ve Serasker Rıza Paşa imzalı yazıya göre Celali aşiretinin büyük bir bölümünden Hamidiye Süvari Alayları bünyesinde iki alay teşkil edilmişti. Böylece aşiretin sükûnetleri temin edilmeye çalışılmıştı. Zira aşiretin bulunduğu mevki, üç devletin (Osmanlı, Rusya ve İran) sınırında bulunan Ağrı Dağı gibi mühim bir noktaydı. Hâliyle burada asayişin sürdürülmesi bakımından bu alayların sınır hattında görevlendirilmesi önemli kabul edilmişti. Ancak bu aşiret mensupları arasında hâlâ uygunsuz davranışlar ve isyan emareleri görülmekteydi. Bu bağlamda bölgedeki Zorova, Gereptan ve Timurkapı köyleri reisleri, Eyüp Ağa'nın teşvikiyle nüfuslarını tahrir ettirmemişlerdi.

⁷⁰ BOA, BEO, 404/30261. (7 Mayıs 1894).

⁷¹ BOA, A. MKT. MHM, 640/23. (2 Ağustos 1896); DH. TMİK. M, 12/34. (3 Ağustos 1896).

⁷² BOA, DH. TMİK. M, 13/65. (4 Eylül 1896).

Mezkûr kişilerin ilkbaharda vergi toplanmasında sorun çıkartacakları ve köy halkının da İran'a gitmelerine yönelik girişimlerinin haber alınması üzerine bunların engellenmesine dair Bayezid Mutasarrıflığı ve Erzurum Valiliği arasında tedbirler görüşülmüştü. Neticede bu köydeki aşiretlerin muhtemel bir eyleme kalkışmalarına mâni olmak için Bayezid'de bulunan piyade taburları ile birkaç süvari bölüğü ve jandarma birliklerinin adı geçen köylere sevk edilmesi için Sadarettin izin istenmişti.⁷³

Aynı şekilde bir başka olayda da Celali Aşireti ana aktördü. 4. Ordu Müşirliği tarafından hükûmete gönderilen raporda; ilk etapta onların eylemleri, İran'daki Ermeni çeteleri tarafından Bayezid hattına yönelik saldırılar gerçekleştirildiği şekilde algılanmıştı. Üstelik bu hususta Ermeni çetelerinin saldırısına bölgedeki askerî birliklerin karşılık verdiği ve vuku bulan çarpışmalarda iki askerin yaralandığına dair haberler çıkmışsa da 4. Ordu Müşirliği bunun doğru olmadığını bildirmişti. Olayın aslına göre eşkıya Ermeniler değil, her sene yaylak zamanı Osmanlı sınırına doğru geçen Celali Aşireti'ydi. Bu aşiret, yaz mevsiminde Van vilayetine bağlı Ağrıçay civarına geliyor, kışın ise İran'a geri dönüyordu. Yine bir göç sırasında yaptıkları eylemlerden ötürü, Osmanlı birliklerince yapılan takip harekâtı neticesinde, bu aşiretten 5 kişi yakalanıp mahallî idareye teslim edilmişti. Bunun dışında hudutlarda sükûnet ve asayiş bulunmaktaydı. Rapora göre ayrıca Rusya ve İran sınırlarından Ermeni fesadı ve eşkıyasının girişimlerine de meydan verilmediği vurgulanmıştı. Bundan sonra da dikkat ve basiretle sınırların taciz edilmesine imkân verilmeyeceği, bölgedeki askeriye'nin bunun için var olduğu ifade edilmişti.⁷⁴

Neticede alınan tedbirlere rağmen Kürt eşkıyanın Osmanlı-İran sınır hattındaki kervanlara saldırıları zaman zaman meydana gelmeye devam etmişti. Örneğin 1900 yılında Kadı köyündeki Kürt eşkıyası, İran kervanına saldırmıştı. Bir hayli mal ele geçiren eşkıyaya karşı Ağrı Kaymakamlığı harekete geçmiş ve eşkıyalar, gasp ettikleri mallarla birlikte yakalanmıştı. Erzurum valisi de Bayezid Mutasarrıflığından aldığı rapora atfen gelişmeyi Dâhiliye Nezâretine bildirmişti.⁷⁵

Sonuç olarak İran hükûmeti tarafından hududun ciddi anlamda korunmaması, Ermeni çetelerinin ve Kürt aşiretlerinin kolay bir şekilde Osmanlı topraklarına girip çıkmasına neden olmuştu. Buna mukabil Osmanlı Hükûmeti ve mahallî birimler, İran sınırında meydana gelen hudut ihlalleri ve asayiş olaylarına karşı çeşitli önlemler almaya çalışmıştı.

4. Osmanlı Devleti'nin Aldığı Tedbirler

Osmanlı hükûmeti, Rus ve İran hududundan Ağrı istikametine yönelik Ermeni çeteleri başta olmak üzere Kürt eşkıyalarının tecavüzleriyle meydana gelen hudut ihlallerine karşı merkezdeki ve bölgedeki askerî ve idari makamları aracılığıyla tedbirler alarak ilgili makamları teyakkuzda tutmuştu. Bakıldığında tüm bu

⁷³ BOA, Y. MTV, 60/56. (20 Mart 1892).

⁷⁴ BOA, Y. PRK. ASK, 129/110. (27 Temmuz 1897).

⁷⁵ BOA, DH. TMİK. M, 90/67. (18 Temmuz 1900).

güvenlik ve asayiş olaylarına ilişkin, en başta Erzurum Valiliği tedbir alma yoluna gidiyordu. Keza valiliğe bağlı Bayezid Mutasarrıflığı Ağrı kazasında mülkî makam olan kaymakam da hudut ihlalleri ile meydana gelen asayiş olayları karşısında önlem alarak tahkikat yapabilme yetkisine sahipti. Bu kapsamda zaman zaman emrindeki askerlerle Rusya sınırına giderek bilhassa Ermeni çetelerinin Ağrı sınırına yönelik tecavüzleriyle ilgili teftiş ve denetlemelerde bulunuyor ve ilgili makamları bilgilendiriyordu.⁷⁶

Hudut güvenliğinin tesis edilmesi için en başta askerî birliklerin tahkimatına önem verilmişti. Bu hususta Dâhiliye Nezâretinden Sadarete gönderilen 5 Nisan 1890 tarihli yazıda; sınır hattında bulunan Bayezid sancağının hem Rusya hem İran'a sınır olduğu, aynı şekilde bölgede Kürt eşkıyası ile Ermeni komitalarının faaliyet gösterip hudut ihlalleri meydana getirebildiği belirtilmiş; bunlara hazırlıklı olmak için Bayezid'e takviye süvari bölükleri gönderilmesinin uygun olacağı ifade edilmişti.⁷⁷

Bu çerçevede Seraskerlik de sınırdaki askerî birlikleri vasıtasıyla çetelerin sınır tecavüzlerini engelleme yoluna gitmiş ve tedbirlerini artırarak gerektiğinde hudut hattına takviye askerî birlikler yollamıştı. Sınır kumandanlarına gönderilen muhtelif emirlerde de, Ermeni çetelerinin sızma faaliyetlerine engel olunması, Kürt eşkıyanın taarruz, baskın ve saldırılarının engellenmesi, halkın can ve mal güvenliğinin temini ile hudutta ve bölgede asayişin sağlanması gibi hususlar üzerinde durulmuştu.⁷⁸ Tüm bunların yanı sıra -Ağrı'nın da dâhil olduğu- 4. Ordu mıntıkasındaki Ağrı-Erzurum arasında ve çevresindeki yolların tamir edilmesine dair Ticaret ve Nafia Nezâretine de emir yazılmıştı. Dolayısıyla Osmanlı hududunun karşısında lojistik/ulaşım açısından faaliyet gösteren Rus birliklerine karşı, herhangi bir müdahale durumu veya taraflar arasındaki muhtemel çatışma hâlinde Osmanlı askerlerinin hızlı ve etkin bir şekilde hareket etmesi amaçlanmıştı.⁷⁹ Bölgede telgraf hatlarının tesis edilmesiyle de muhabere hizmetlerinin hızlandırılması ve güçlendirilmesi sağlanmıştı.⁸⁰ Ayrıca meydana gelen asayiş olaylarında askerî birlikler valilerin emrine girebilmekteydi. Böylece Seraskerlik ile koordineli olarak Erzurum Valiliği, Ağrı garnizonu vasıtasıyla hudut güvenliğini ve sınır hattındaki yerleşim yerlerinin asayişini sağlamaktaydı.⁸¹

Adliye Nezâreti ise hudut hattında kanunsuz geçişler ve hudutta meydana gelen ihlaller ile meydana gelen gasp, yağma ve suç eylemlerine ilişkin gerekli hukuki muameleleri uygulamaktaydı. Bu kapsamda sınır hattında bulunması ve çok

⁷⁶ BOA, HR. TH, 180/98.

⁷⁷ BOA, DH. MKT, 1714/81.

⁷⁸ Örneğin Ruslar, Osmanlı hududundaki Kürtlerin taarruzlarına karşı savunma bahanesiyle Tiflis'ten 3 taburu sınır hattına sevk etmişlerdi. Bunun üzerine Seraskerlik, sınır hattının güçlendirilmesi ve aşiretlerin asayişsizliğe yönelik hareketlerine engel olmak için Erzurum'dan bir tabur piyade ve iki bölük süvarinin Ağrı'ya sevk edilmesine kumandanlığa tebliğ edilmişti. 17 Mayıs 1898. BOA, BEO, 1125/84341.

⁷⁹ BOA, BEO, 953/71421. (21 Mayıs 1897).

⁸⁰ BOA, İrade Posta ve Telgraf (İ. PT), 4/12.

⁸¹ Bağçeci, "19. Yüzyılın Sonlarında Anadolu'da Çıkan Ermeni İsyânları", s. 324-325.

sayıda hudut ihlali ve asayiş hadiseleri meydana gelmesi sebebiyle padişah iradesiyle Ağrı'da Olağanüstü Mahkeme kurulmuştu.⁸²

Hariciye Nezâreti de Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İran hududunda vuku bulan olayları yakından takip etmişti.⁸³ Nezâret, gerekli önlemlerin alınması noktasında Seraskerlik ve Dâhiliye Nezâreti ile koordineli çalışmaktaydı. Bu kapsamda 1898'de Osmanlı hududunda bulunan Ağrı yakınlarındaki Velibaba tepelerinin tahkim edilmesi ve burada yeterli miktarda askerî kuvvet bulundurulmasıyla ilgili Hariciye Nezâretinden Seraskerliğe bir tezkere gönderilmişti.⁸⁴ Bunların yanı sıra Hariciye Nezâreti, hem Rusya hem de İran nezdinde girişimlerde bulunarak Rus ve İran toprakları üzerinden Ermeni çeteleri veya Kürt eşkıyanın herhangi bir eylemde bulunmalarının engellenmesini istemişti.⁸⁵

Bölgede gerçekleştirilen ihlallerin giderilmesi için Rusya'da bulunan Osmanlı sefaretini ile Tiflis Başşehbenderliği ile Kars, Salmas ve Hoy şehbenderlikleri de Rusya ve İran nezdinde girişimlerde bulunmuştu. Nezâret, Rus ve İran hükûmetlerinden alınan yanıtlar doğrultusunda gerekli tedbirlerin hayata geçirilmesi için ilgili makamları bilgilendirmişti.⁸⁶ Örneğin 1899'da yaklaşık 100 kadar silahlı Ermeni çetesinin Ağrı ve Eleşkird taraflarından Osmanlı hududuna geçecekleri ihbarı alınmış ve bunun üzerine Hariciye Nezâreti, çetecilerin hududu geçmeleri ve olası saldırılarının engellenmesi için Rusya hükûmeti nezdinde girişimlerde bulunmuştu.⁸⁷ Fakat çetelerin kaçması üzerine Osmanlı hükûmeti, Rusya hükûmetine nota vermiş ve iki devlet arasında büyük bir kriz yaşanmaması için çaba göstermişti.⁸⁸ Aynı zamanda Hariciye Nezâreti, Ağrı'da muhtelif suçlara karışıp Rusya'ya kaçan Osmanlı tebaasının iadesi için girişimlerde de bulunmaktaydı.⁸⁹ Rusya hükûmeti de zaman zaman Kürt eşkıyalarının yakalanması için aynı girişimler içerisindeydi ve bu hususta Osmanlı hükûmetine başvuruyordu.⁹⁰

Öte yandan Osmanlı makamlarının huzuru sağlamak amacıyla aşiretlerin arasını bulmak için çeşitli girişimleri olmaktadır. Örneğin 1896'da hudut hattında yaşayan ve aralarında husumet olan Celali ve İdmanlı aşireti, hudut kumandanı tarafından barıştırılmıştı.⁹¹

Sonuç olarak Ağrı ve civarında Osmanlı-Rus ve Osmanlı-İran hududunda meydana gelen ve gelebilecek muhtemel olaylardan dolayı Seraskerlik, Dâhiliye, Hariciye ve Adliye Nezâreti sınırdaki gelişmeleri yakından takip etmiş; aldığı çok yönlü tedbirlerle asayiş olaylarını ve hudut ihlallerini engellemeye çalışmıştı.

⁸² BOA, BEO, 1384/103773.

⁸³ Bu konuda örnekler için bk. BOA, BEO, 1182/88631; 1125/84341; 1342/100610.

⁸⁴ BOA, BEO, 1182/88631.

⁸⁵ BOA, BEO, 1523/114216; HR. SYS, 2773/44.

⁸⁶ BOA, BEO, 1616/121183.

⁸⁷ BOA, DH. TMIK. M, 71/85.

⁸⁸ BOA, HR. SFR, 1., 95/16.

⁸⁹ BOA, HR. SFR, 1. 108/14.

⁹⁰ BOA, Yıldız Perakende Evrakı Başkıtabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK), 22/41.

⁹¹ BOA, DH. TMIK. M, 2/92.

Sonuç

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın (93 Harbi) ardından imzalanan Berlin Antlaşması ile Osmanlı Devleti, doğu sınırlarında önemli miktarda toprak kaybına uğramıştır. Özellikle Kars, Ardahan ve Batum gibi stratejik yerlerin Rusya'ya bırakılmak zorunda kalınmasının, Rusya'nın bölgede aktif bir politika takip etmesine imkân tanıdığı, aynı şekilde bölgedeki siyasi ve sosyal dengeleri etkilediği anlaşılmaktadır. Antlaşmanın, Ermeniler için reform yapılmasını şart koşan maddesi ise Ermeni komitalarının faaliyetlerinin artmasına zemin hazırladığı, Rusya'nın da bölgede daha fazla etkinlik bulmasına olanak tanıdığı görülmektedir.

Neticede belirlenen yeni Osmanlı-Rus sınırı ile bir serhat şehri olan Ağrı'nın (Karakilise) de bu süreçteki önemi artmıştır. Bu önem, Osmanlı Devleti açısından hudut güvenliğini sağlama ve asayiş temin etme politikası çerçevesinde değerlendirilmelidir. Rusya ve Ermeniler açısından ise bu bölgede Ermenilerin yaşaması nedeniyle istismara açık görülen ve bu bağlamda sınır ihlalleri yapılarak söz konusu hedeflere araç edilmeye çalışılan bir yer olarak nitelendirilmelidir. Keza sınırın İran tarafında da güvenlik ve asayiş noktasında aynı hassasiyetin olduğu tespit edilmiştir. Bilhassa Berlin Antlaşması sonrası Kotur'un kaybedilmesi ile sınırın hemen karşısında Ağrı Dağı gibi zorlu bir coğrafi yapının bulunması, Ağrı sınırlarını bu hat üzerinden de Ermeni çeteleri ve Kürt eşkıyaların faaliyetlerine açık hâle getirmiştir. Haddizatında Rusya ve İran'ın, Osmanlı hududuna yönelen Ermeni ve Kürt eşkıyaların saldırılarını engellemedikleri, bilhassa Rusya'nın buna göz yumduğu, böylece Ağrı'da asayiş olaylarının meydana gelmesiyle bölgede sükûnetin sağlanmasının zorlaştığı ifade edilmelidir.

Özellikle 1890 yılından itibaren Ermeni komitalarının teşkilatlanması ve Ağrı çevresindeki eylemleri ile buna mukabil bölgede Hamidiye Alaylarının kurulmasının hem güvenliği artırıcı hem de yeni asayiş olaylarına sebebiyet veren paradoksal bir durumu ortaya çıkardığı takip edilmektedir. Şöyle ki Ermeni çeteleri, komitanın stratejik ve taktik hedefleri doğrultusunda Ağrı'daki sınır ihlalleri yaparken veya eylemler gerçekleştirmeye çalışırken; Hamidiye Alaylarının kurulması, güvenlik politikalarında önemli bir adım olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu alayların zaman zaman halk üzerinde baskı kurması ise istikrarı bozucu bir etki yaratmıştır. Böylece Ağrı'daki istikrar ortamının tesis edilmesi zorlaşırken, bu hadiselerden en başta yöre sakini Kürt ve Ermeni ahalinin olumsuz etkilendiği vurgulanmalıdır. Nitekim malları yağmalanan, hatta zaman zaman öldürülme ve yaralanma durumlarına maruz kalan yerel sakinlerin göç etmeye yönelmeleri de bu mağduriyeti ortaya koymaktadır.

Ermenilerin bu sınır ihlallerinin temel nedeninin; Ağrı'da yaşayan Ermenilerden komitaları için adam devşirmek, bu civarda karışıklık çıkartmak ve daha büyük isyanlarla Rusya başta olmak üzere büyük devletlerinin desteğini alabilmek olduğu anlaşılmaktadır. Şüphesiz bunu en çok isteyen devletin, Doğu Anadolu'da toprak ve nüfuz kazanma politikasını güden Rusya olduğu belirtilmelidir. Kürtlerin eylemlerinin ise çoğunlukla aşiretler özelinde yağmacılık amacını taşıdığı; fakat yer yer Ermeni çetelerine karşı misilleme eylemleri olduğu takip edilmektedir.

Elbette ki Rusya hududunda sadece Kürtler ve Ermenilerden kaynaklı olaylar değil, Rus askerlerinden kaynaklı çatışmalar da yaşanmıştır. Bu hadiseler, küçük çaplı olsa da sınır hattında iki taraf arasındaki gerilimi artıracak bir potansiyele sahipti. Rusların sınır hattını tahkim etmesi ise gerginliği yükselten bir olgu olmuştur. İran hükûmeti ise eşkıyayı engelleyebilecek iradede olmadığı gibi bu güçten de yoksundu.

Tüm bu girişimlere karşı Osmanlı Devleti, hudut güvenliğini temin ederek sınır ihlallerini önlemek, Ermeni çetelerinin hudut hattında ve diğer bölgelerde eylem yapmalarına mâni olmak, Hamidiyeli Kürt aşiretlerinin gasp, yağma ve cinayet gibi girişimlerini bertaraf ederek halkının can ve mal güvenliğini sağlamak için çeşitli tedbirler almıştı. Hükûmet makamları tarafından alınan tedbirlere bakıldığında, özellikle Dâhiliye Nezâretinin, Erzurum Valiliği aracılığıyla olayları takip edip hükûmet nezdinde diğer nezâretler ile koordinasyonu sağlama noktasında en etkili makam olduğu; Seraskerlik de 4. Ordu Müşirliği vasıtasıyla komita, çete ve eşkıyaya karşı gerekli askerî tedbirleri alıp muhtelif takip operasyonları icra ettiği görülmektedir.

Netice itibarıyla Ağrı'nın Rusya ve İran sınırları ile kaza sınırları dâhilinde Ermeni çeteleri ile Kürt eşkıyaların meydana getirdikleri olaylar, Osmanlı makamları tarafından engellenmeye çalışılmıştı. Bu kapsamda gerek önceden alınan istihbaratlar gerekse eylemlerin gerçekleşme aşaması ve sonrasında çeşitli idari/mülkî, askerî, diplomatik ve adli uygulamalar hayata geçirilmişti. Kalıcı olarak hadiseler sonlandırılmasa da alından tedbirlerin; olayların büyümesine mâni olduğu, Ermeni çetelerinin alan kazanıp büyük ayaklanmalar çıkartmasını bertaraf ettiği, keza Kürt aşiretlerinin sebep olabileceği daha büyük güvenlik ve asayiş krizlerine geçit verilmediği ve iki taraf arasındaki muhtemel çatışmalarını engellediği sonucuna ulaşılmıştır.

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire had lost a significant amount of territory on its eastern borders with the Treaty of Berlin signed after the Ottoman-Russian War of 1877-1878 (93 War). As a result of this treaty, the Russian Tsardom had taken some regions on the eastern frontier of the Ottoman Empire under its control. Thus, Ağrı (Karakilise), a district of Bayezid (Beyazıt) Sanjak of Erzurum Province, became a frontier region located at the intersection of the Ottoman-Russian and Ottoman-Iranian frontiers. In addition, according to Article 61 of the Treaty, Armenians gained European protection against other Ottoman elements and started to organize themselves. In response, the Ottoman Empire tried to ensure the security of the frontier with a number of measures, primarily military. This was because the dangers that could come from the frontier led to the deterioration of public order within the kaza. Likewise, the Russians did not want to open the door to new interventions under the pretext of protecting the Armenians. In addition to Armenian gangs, some Kurdish tribes in the region were also violating public order by committing acts of extortion and looting. Likewise, the Hamidiye Regiments, which were established in the region against the attacks of the Armenian gangs and were composed of Kurdish tribesmen, occasionally carried out attacks against

Armenian neighborhoods instead of maintaining order. Thus, there were problems of public order along the border line and in the residential areas along the border.

As a matter of fact, during this period, public order incidents and/or border violations caused by Armenian gangs and some Kurdish tribesmen residing in Ağrı or crossing illegally from the Russian and Iranian sides of the border peaked. The Armenian organizations operating in the region, the Dashnaksutyun (Armenian Revolutionary Federation) and Hunchak committees, used Ararat as a transit route to Russia and Iran, organized themselves on the other side of the border and sent their goons into Ottoman territory to carry out attacks. Ostensibly, their aim was to create space for themselves in the field based on the provision of reforms for Armenians, to gain support from the settled Ottoman Armenians and to attract the attention of the great powers on the grounds that there was no law and order in the region. In this context, they made armed preparations mostly in Russia and some in Iran and organized attacks on the Ottoman borders from regions such as Karakilise, Bayezid and Van.

In this process, it is observed from the documents that the Ottoman Empire tried to ensure the security of the border with a number of measures, primarily military. In fact, as mentioned, Armenian or Kurdish gangs coming from the other side of the border would violate the border and commit crimes such as killing, wounding, kidnapping, and looting the property of the inhabitants by attacking villages. In this way, they also caused a deterioration of public order in the Ağrı region.

As mentioned, in this sensitive environment, the importance of Ağrı, which has a border with two states, has increased in this process. For the Ottoman Empire, this importance should be evaluated within the framework of the policy of ensuring border security in Ağrı and ensuring public order throughout the region. From the point of view of Russia and the Armenians, it should be noted that they saw this region as open to exploitation due to the fact that it was an area where Armenians also lived, and in this context, they tried to achieve their goals by violating the border. Likewise, it has been determined that the Iranian side of the border had the same sensitivity in terms of security and public order. In particular, the loss of Kotur after the Treaty of Berlin and the presence of a difficult geographical structure such as Mount Ararat opposite Karakilise made the borders of Ağrı vulnerable to the activities of Armenian gangs and Kurdish bandits through this line. In fact, it is seen that Russia and Iran did not prevent the attacks of Armenian and Kurdish bandits on the Ottoman frontier; in fact, Russia and sometimes Iran supported these gangs by turning a blind eye to their activities, and the Russians even increased the tension by fortifying the border line.

As a result, the Ottoman authorities tried to prevent the incidents caused by the Armenian gangs and Kurdish bandits, who mobilized from the Russian and Iranian borders and infiltrated the Ottoman borders via Ağrı. In this context, various administrative, military, diplomatic and judicial measures were taken in response to the intelligence received in advance, as well as during and after the events. Although the incidents could not be permanently ended, it has been determined that the measures taken prevented the escalation of the incidents, prevented the Armenian gangs from gaining space and organizing major uprisings, and prevented the Kurdish tribes from causing greater security and public order crises.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)⁹²

Bâb-1 Âlî Evrak Odası Evrakı (BEO)

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT)

Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi (DH. ŞFR)

Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Muamelat Evrakı (DH. TMİK. M)

Hariciye Nezâreti İdare Evrakı (HR. İD)

Hariciye Nezâreti Petersburg Sefareti (HR. SFR. 1.)

Hariciye Nezâreti Siyasi (HR. SYS)

Hariciye Nezâreti Tahrirat (HR. TH)

Haritalar (HRT. h)

İrade Dâhiliye (İ. DH)

İrade Posta ve Telgraf (İ. PT)

Mabeyn-i Hümâyûn Evrakı İradeleri (MB. İ)

Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A. MKT. MHM)

Yıldız Sadaret Hususi Evrakı (Y. A. HUS)

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV)

Yıldız Perakende Evrakı Askerî Maruzat (Y. PRK. ASK)

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhâl Jurnal (Y. PRK. AZJ)

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y. PRK. BŞK)

Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezâreti Maruzatı (Y. PRK. DH)

Yıldız Perakende Evrakı Umûmi (Y. PRK. UM)

2. Araştırma ve Telif Eserler

A. Kitaplar

Armaoğlu, Fahir: *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

Bayraktar, Bayram: *20. Yüzyıl Dönemecinde Rus General Mayevsky'nin Türkiye Gözlemleri Van-Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki*, Ankara: İnkılap Yayınları, 2007.

Bıyıklıoğlu, Tevfik: *Osmanlı-Türk Doğu Hudut Politikası*, (Basılmamış daktilo eser ATASE Kütüphanesi), İstanbul: Millî Savunma Akademisi, 1958.

Çaykırın, Güzin: *Erzurum, Van, Bitlis Vilayetlerinde Ermeni-Kürt İlişkileri (1908-1920)*, Ankara: Hece Yayınları, 2021.

Doktor Friç: *Kürtler: Tarihi ve İctimai Tedkikat*, çev. Tuba Akekmekçi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.

Kılıç, Davut: *Salnamelere Göre Vilâyât-ı Sitte'de Dinî ve Etnik Dağılım (1870-1908)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2017.

Küçük, Cevdet: *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1984.

Sakin, Orhan: *Osmanlı'da Etnik Yapı ve 1914 Nüfusu*, İstanbul: Ekim Yayınları, 2008.

⁹² İlgili arşiv numaraları dipnotlarda gösterilmiştir.

- Tahir Sezen: *Osmanlı Yer Adları*, 2. bs., İstanbul: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2017.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III'ncü Cilt 5'nci Kısım (1793 - 1908)*, Ankara: Genelkurmay ATASE Harp Tarihi Yayınları, 1978.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1908-1920) III'ncü Cilt 6'ncı Kısım (1908 - 1920)*, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1996.

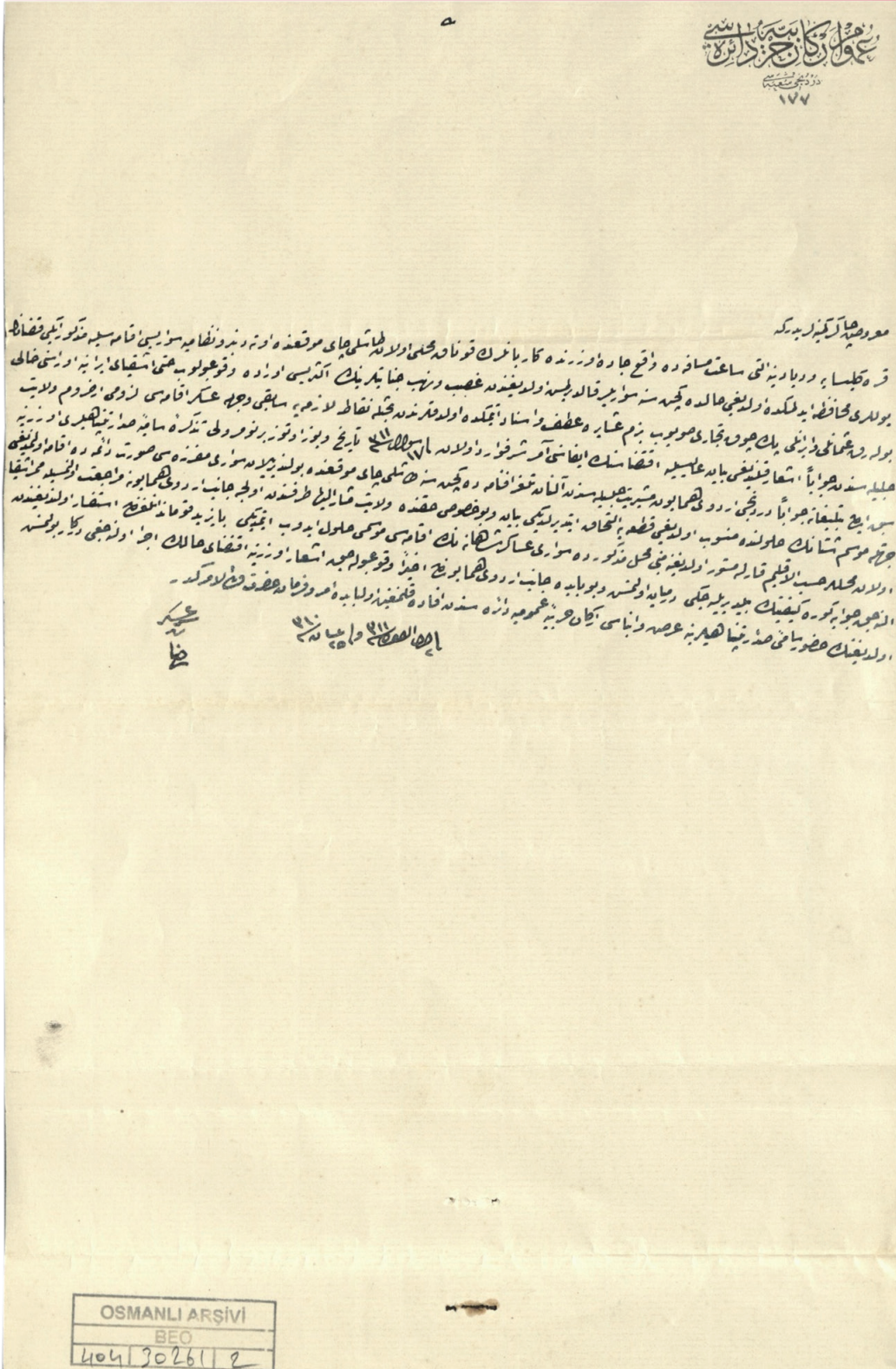
B. Makaleler-Ansiklopedi Maddeleri

- Bağçeci, Yahya: "19. Yüzyılın Sonlarında Anadolu'da Çıkan Ermeni İsyanlarına Karşı Osmanlı Devleti'nin Aldığı Askerî Tedbirler", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, (2008/1), 317-332.
- Demirel, Muammer: "Ağrı ve Doğubayazıt'ta Ermeni Olayları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7/1, (2006), 193-203.
- Efe, Haydar: "Osmanlı'nın Kuzey ve Doğu Politikası ve Rusya'nın "Sıcak Denizlere İnme Politikası" Kapsamında Şekillenen Doğu Sınırları", *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (KAÜİİBFD)*, 9/17, (2018), 297-334.
- Ekinci, Mehmet Rezan: "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9/2, (Kasım 2017), 703-724.
- Eraslan, Cezmi: "Hamidiye Alayları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1997, 15, 462-464.
- Gencer, Ali İhsan: "Berlin Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 1992, 5, 516-517.
- Günay, Nejla: "Rusya'nın Doğu Anadolu Bölgesini Ele Geçirme Planları ve Bölgede İzlediği Politikalar", *Azerbaycan ve Şarki Anadolu'da Türk-Müslüman Ahaliye Karşı Soykırımları (1914-1920), Uluslararası Kongresi*, 8-12 Nisan 2015, Azerbaycan, Atatürk Araştırma Merkezi, 60-71.
- Karataş, Yakup: "XX. Sonlarında Bayezid Sancağı'nın Demografik Yapısına Dair Tespitler", *Tarih Dergisi*, 52, (2010/2), 103-122.
- Uluerler, Sıtkı: "Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852)", *Turkish Studies*, 10/5, (2015), 329-356.
- Kodaman, Bayram: "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu-Anadolu Aşiretleri)", *Tarih Dergisi*, 32, (1979), 427-481.

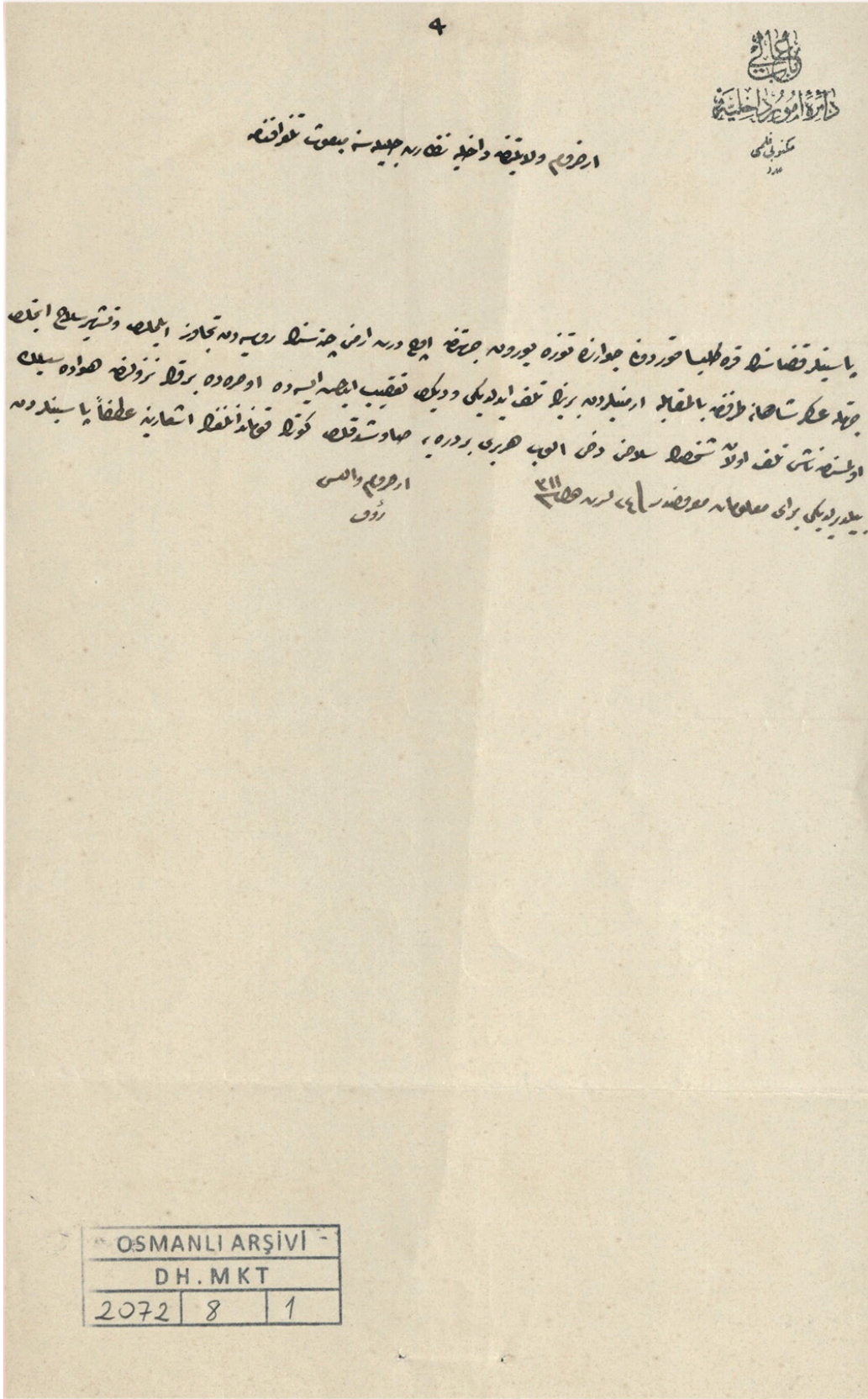
3. Ermenice Kaynaklar

- Հովհաննես Չառիկյան, *Կարինի Նահանգը 19 Դարի Երկրորդ Վեպի* (19. yy. İkinci Yarısında Erzurum Tarihi). Երևան: "Նորավանք" ՊԿՀ, 2013.

EKLER

Ek 1: İran eşkıyasının sınır hattındaki faaliyetleri ve alınan tedbirlere ilişkin Serasker Rıza Paşa'nın Sadarete gönderdiği 7 Mayıs 1894 tarihli yazısı - BOA, BEO, 404/30261.

Ek 2: Birkaç Ermeni çetesinin Rusya sınırından Ağrı'ya (Karakilise) sızarak silahlı eylemde buldukları ve buna mukabil askeri birliklerin tedbir aldığına dair Erzurum Valiliğinden Dâhiliye Nezâretine gönderilen 5 Kasım 1895 tarihli telgraf - BOA, DH. MKT, 2072/8.

۵

۱۲۸۶
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
مکتوبه
عدد

ارفع و لا تنهه و اردان لایه شیره کتافند در

برای قضا به بر مغز عصبه ای روس حدوده کاشه سینه با ایلاسه کتفه اولایه
قه کلیه قاضی روس نه قولب قضای حدوده سوا به مغزی و طول قول
و کلیه مویب مینی ای کوریه رک الرضی معلومه نظر ابتر یوز قدره و کتف اوج
ارضی حینه سینه قه کلیه روس حدودی اوزرنه واقع مرکزید و صغراطه و الو
چیزنده محالک شهانه بخاوه غرضه اولد قری و حتی بولارله الی قدره و کتف اوج
قولب قضایه در دست ایله کی و بولار روس حکومتی بغایت معتبره طور انجمنه الرضی
قاضی مویب طرفه ایضا اولغوب تدبیر لازمه احتیاج ایضا و بایزید حدوده قاضیه انجمنه
ایضا قضایه بایزید قاضیه بالذوق بیلدیر لایه و بولار قاضیه غرضه نه ده بیخی فرقه
قولانده ایضا قاضیه مدینه قاضیه () لایه ایضا
ارفع و لا تنهه

Y. A. HUS 357/114 2

Ek 3: Ağrı Kaymakamının Rus ordusunun sınırındaki faaliyetleri ve Ermeni çetelerin Ağrı'ya yönelik saldırılarına dair raporu kapsamında Erzurum valisinin 22 Ağustos 1896 tarihli şifre telgraftı - BOA, Y. A. HUS, 357/114-2.

